

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929.5Apfaltrer
94:27-774(497.4Litija)"1286/1941"

Prejeto: 28. 5. 2011

Matjaž Ambrožičdocent, dr. zgodovine, duhovnik, znanstveni sodelavec, Teološka fakulteta UL, Poljanska c. 4, p. p. 2007, SI-1001 Ljubljana
e-pošta: matjaz.ambrozic1@guest.arnes.si

Patronatne pravice in obveznosti gospostva Grmače

IZVLEČEK

Razprava strnjeno predstavi razvoj in vsebino patronatov v slovenskem prostoru s posebnim ozirom na njihove značilnosti, ki so se odražale tudi pri patronatnem gospostvu Grmače. Njegovi lastniki baroni Apfaltrerji so kot imetniki patronatne pravice nad župnijo Polšnik to izvrševali od leta 1286 do leta 1941. Znanstvena raziskava je pokazala, da gre v primeru gospostva Grmače oziroma rodbine Apfaltrer za najdaljši nepretrgani zasebni patronat na Kranjskem, če ne celo v današnji Sloveniji! Ob tem spoznanju je avtorja predvsem zanimala aplikacija cerkvene, deželne in državne zakonodaje na mikro ravni izvrševanja patronatnih pravic in dolžnosti na primeru župnije Polšnik. V raziskavo so bile zajete tudi bližnje župnije iz litijske okolice in šentpeterska ter stolna župnija v Ljubljani, kjer je gospostvo Grmače imelo svoje podložnike, in z njimi povezane obveznosti pri popravilu cerkvenih in šolskih zgradb ter pri izplačilu mašnih ustanov.

KLJUČNE BESEDE

patronat, gospostvo Grmače, rodbina Apfaltrer [Apfaltrern], župnija Polšnik

ABSTRACT

RIGHTS AND OBLIGATIONS OF PATRONAGE OF THE GRMAČE/GRÜNHOF SEIGNORY

The paper provides a concise presentation of the development and the substance of patronage in the Slovenian territory, with a special emphasis on their characteristics that were also evident in the case of the Grmače seignory. Its owners, the Apfaltrer Barons, exercised the right of patronage from 1286 to 1941. The research shows that the case of the Grmače seignory and the Apfaltrer family, respectively, involves the longest continuous private patronage in Carniola. With this in mind, the author is interested above all in the application of ecclesiastical, provincial and state legislation to the micro-level implementation of patronage rights and obligations on the example of the Parish of Polšnik. The research also covers the nearby parishes in the broader Litija area as well as the Parish of Šentpeter and the Cathedral Parish in Ljubljana, where the Grmače seignory had its subject and related obligations pertaining to the restoration of church and school buildings as well as to the payments to religious institutions.

KEY WORDS

Patronage, Grmače/Grünhof seignory, Apfaltrer family [Apfaltrern], Parish of Polšnik

Razvoj in vsebina patronatov

Patronat ima svoj izvor v germanski dobi cerkvenega – kanonskega prava, ki je trajala od Pipina Malega do Gratiana (8.–12. stoletje). Njen značilni pojav so bile t. i. lastniške cerkve s prevladujočim vplivom laikov – zemljiških gospodov – na cerkvene zadeve. Ti so zidali cerkve, jih opremili in vzdrževali. Pri njih so samovoljno nastavljali duhovnike. V srednjem veku so imele cerkve in cerkvene ustanove tudi svoje zavetnike (zaščitnike) – odvetnike, advokate (nem. Vogt). Ti so imeli nalogo braniti pred napadi svoje cerkvene stranke in cerkveno premoženje tudi z oboroženo silo ali pa so jih zastopali pred sodiščem. Iz nekdanje lastniške pravice pri lastniških cerkvah in beneficijah, ki je slonela na lastništvu ali njemu podobnem razmerju, je nastal patronat. Patron je smel predlagati – prezentirati klerika, kateremu naj se podeli cerkev ali beneficij pod njegovim patronatom, toda predlaganega klerika je imenovala in potrdila cerkvena oblast – običajno krajevni škof.

Važno je razlikovati med javnimi in zasebnimi patronati. Javni patronati so bili tisti, ki jih je izvrševal vladar ali v njegovem imenu vlada. Mednje so na ozemlju današnje Slovenije spadali deželno knežji patronati in patronati verskega sklada. Vsi ostali so bili zasebni patronati. Med zasebne patronate so prištevali tudi tiste, ki so bili združeni z državnimi domenami, pa patronate cerkvenih dostojanstvenikov in korporacij (ustanov) ter mestnih občin.¹

Najvažnejša patronatna pravica je bila prezentacijska pravica predlagati klerika za vsako izpraznjeno mesto (službo) pri patronatni cerkvi oziroma beneficiju. Predlog se je imenoval prezentacija (lat. praesentatio). Na ozemlju današnje Slovenije se je prezentacija vršila nekoliko drugače, kakor jo je določal *Zakonik kanonskega prava* iz leta 1917.² Kleriški patron je od škofa dobil listo treh kandidatov (terno), ki jih je škof na podlagi konkurznega razpisa³ imel za najvrednejše. Izmed njih je potem patron enega izbral. Tudi pri javnih patronatih se je postopalo na podlagi terne-predlogov ordinarijev. Laiškemu patronu pa je škof poslal seznam vseh sposobnih prosilcev (t. i. kvalifikacijsko tabelo) za dotično mesto ali službo, izmed katerih je patron predlagal enega.⁴

Pravico do preživnine je imel patron, ki je brez svoje krivde zašel v revščino. V tem primeru sta bila cerkev ali beneficij zavezana, da ga vzdržujeta, tudi

če se je patronatnim pravicam odpovedal v korist cerkve ali pa si je ob ustanovitvi izgovoril rento, ki se je izkazala za nezadostno. Patroni so imeli tudi častne pravice. V patronatni cerkvi so smeli imeti svoj grb ali drug znak svoje rodbine z odgovarjajočim napisom. Pri cerkvenih procesijah in pogrebih so imeli v sprevedu prednost pred ostalimi laiki. Na izbranem mestu v cerkvi so lahko imeli svoj sedež, vendar je moral ta stati izven prezbiterja in ni smel imeti baldahina. Ob smrti so imeli v patronatni cerkvi pravico do zvonjenja, slovesnega mrliškega opravila in pokopa.⁵

Zakonik kanonskega prava iz leta 1917 je našteval patronove obveznosti. Prva je bila obveznost nadzora nad upravo cerkvenega premoženja. Gradbena obveznost je nastopila, ko se je pokazala potreba po popravilu cerkve ali nadarbinskih poslopij ali pa potreba po novogradnji pri razpadajoči cerkvi. Na patrona so padli stroški iz naslova zgradbe cerkve. Obveznost dotacije je nastopila, če je patronat izviral iz dotacije.⁶ Patronom pa ni bilo potrebno prispevati k stroškom, ki so nastali zaradi pomnoženih izdatkov za bogoslužje ali pa za povečanje cerkve, če se je pomnožilo prebivalstvo.⁷ Kasneje bomo videli, da se je prav zaradi tega gospostvo Grmače tako slabo odrezalo pri financiranju gradnje in opreme nove župnijske cerkve na Polšniku, saj je prispevalo le 1% njene vrednosti.

Patronatne zadeve so se zadnjih 150 let odvijale po smernicah, ki so bile zakoličene v dobi jožefinizma. Cesar Jožef II. (1780–1790) je zastopal stališče, da mora vsaka župnija imeti svojega patrona. Patronat nad novoustanovljenimi jožefinskimi župnijami je prevzel verski sklad v primeru, če ga je domači zemljiški gospod odklonil. Patronom je bila naložena obsežna gradbena dolžnost, ki ni prenehala, četudi so se svojim pravicam odpovedali. Na ta način so patronati postali realna bremena, kar po kanonskem pravu nikdar niso bili. Starejši predpisi o patronatnih bremenih so ostali tudi po avstrijskem konkordatu (1855) sprva nespremenjeni. Novo ureditev so prinesli deželni zakoni v 60-ih letih 19. stoletja. Razbremenitev patronov je obstajala v tem, da je bila njihova tangenta⁸ skrčena na tretjino (na nekdanjem Kranjskem na petino) gradbenih stroškov. Dve tretjini oziroma štiri petine stroškov je padlo na župljane.⁹ Zakon o medverskih odnosih z dne 7. maja 1868 je v čl. 9 to lastnost patronatov poudaril in določil, da so pri realnem patronatu patronatne dolžnosti neodvisne od veroizpovedi patrona. V verski zakonodaji, izdani 7. maja 1874, pa je

¹ Kušej, *Cerkveno pravo*, str. 197–198.

² *Corpus Iuris Canonici 1917*, kan. 148, 149, 455.

³ Ko je bila župnija zaradi smrti, odstavitve ali preemstitve bivšega župnika izpraznjena, je škofjski ordinariat razpisal konkurzni razpis za novega župnika, na katerega so se prijavili zainteresirani duhovniki, ki so imeli opravljen župniški izpit oziroma so izpolnjevali razpisne pogoje.

⁴ Kušej, *Cerkveno pravo*, str. 199–200.

⁵ *Corpus Iuris Canonici 1917*, kan. 1455; Kušej, *Cerkveno pravo*, str. 201.

⁶ *Corpus Iuris Canonici 1917*, kan. 1469.

⁷ Kušej, *Cerkveno pravo*, str. 202.

⁸ Konkurenčna tangenta je bila na konkurenčni obravnavi določen prispevek posameznega zavezanca.

⁹ Wahrmund, *Das Kirchenpatronatrecht*, str. 199.

država v čl. 32 obljubila, da se bodo patronatna razmerja uredila posebej, kar pa se vse do razpada monarhije ni zgodilo. Patronatna razmerja so v stari Jugoslaviji zaradi agrarne reforme, ki je nameravala razlastiti tudi cerkveno posest, postala nevzdržna, saj so bila s patronati povezana javnopravna realna bremena.¹⁰ Zadevo naj bi razrešil konkordat.

Leta 1934 je stopil v veljavo zakon o razrešitvi rodbinskih fidejkomisov, ki je od upravičencev zahteval, naj prijavijo svojo patronatno pravico na osnovi fidejkomisne listine.¹¹ V neratificiranem konkordatu med Svetim sedežem in Kraljevino Jugoslavijo, podpisanem 25. julija 1935, je bilo v čl. 18 določeno, da bo Katoliška Cerkev v Jugoslaviji prejemala letno državno subvencijo, s katero bo pod državnim nadzorstvom upravljala sama. Čl. 21 je določal, da bodo morali biti ukinjeni vsi javni kot tudi zasebni patronati.¹²

Na podlagi agrarne reforme za veleposestva je v letih 1937–1939 prišlo do odkupa patronatnih bremen knezov Auerspergov na Kočevskem. Patronatnih pravic in bremen se je leta 1940 z odkupom želel rešiti tudi zadnji lastnik Grmač baron Rihard Apfaltrern, kar pa mu nazadnje zaradi nemške okupacije ni uspelo. Številna gospostva so patronatne pravice ohranila prav do 2. svetovne vojne, med njo in po njej pa jih zaradi razmer niso več mogle izvrševati.

Tik pred vojno se je leta 1940 pod škofom Rožmanom odvijala ljubljanska škofijska sinoda. Njen rezultat je bil tudi *Zakonik ljubljanske škofije*, ki je v štirih členih opredeljeval patronove pravice in dolžnosti. Zanimivo je, da v njih ni najti določb o prezentaciji župnikov, pač pa le določbe o sodelovanju patronov pri upravi cerkvenega premoženja.¹³

Izvrševanje patronatnih pravic je patronom aprila 1941 onemogočila nemška okupacijska oblast na Gorenjskem, Štajerskem, Koroškem (Mežiška dolina) in v Zasavju. Na ozemlju pod italijansko okupacijo so se patronatne pravice prezentacije župnikov pri konkurznih razpisih za izpraznjene župnije izvrševale do leta 1943. Od navedenega leta naprej v *Ljubljanskem škofijskem listu* ne zasledimo nobenega konkurznega razpisa več, ki bi omenjal patrone.¹⁴ Po končani vojni se patronati niso obnovili, pač pa so se v imenovanje župnikov v prvih povojnih letih vtikali novi »patroni« – komunistični oblastniki, ki so zanje zahtevali svoj pristanek.

Patronatne zadeve gospostva Grmače oziroma rodbine Apfaltrern [Apfaltrern]

Rodbina Apfaltrern se je naselila na Kranjskem že v 11. stoletju. Prvotno je posedovala grad Roje, ki pa

so ga kasneje opustili, saj ga je dvakrat uničila strela. Kupili so bližnji grad Grmače in združili njune posesti. Janez Jakob Apfaltrern je Grmače leta 1614 prodal ljubljanskemu kastelanu Štefanu Stroblu, Jakobov nečak Adam Sigmund pa je leta 1632 Grmače kupil nazaj.¹⁵ Nasledil ga je sin Ferdinand Ernest, ki je gospostvo prodal dedičem svojega svaka Ernesta Mihaela pl. Scherenburga, med katerimi je bil tudi brat Julij Henrik. Brata sta leta 1672 prejela dedni baronski naziv, združen s predikatom »Apfaltrern«.¹⁶ Po Juliju Henriku je Grmače leta 1698 podedoval sin Oton Henrik. Leta 1737 mu je sledil Janez Ignac, ki je umrl leta 1765. Njegovi sinovi Franc, Ignac, Ernest in Janez Nepomuk so si leta 1768 razdelili očetovo dediščino. Grmače je prevzel Janez Nepomuk, a jih je takoj prepustil bratu Francu. Po njegovi smrti leta 1796 je patronatne pravice izvrševal Feliks Apfaltrern, leta 1800 pa je bil za lastnika Grmač priznan Frančev brat Ernest Apfaltrern, ki pa je bil duhovnik. Po poravnavi je tri četrtine gospostva prevzel Ernestov nečak Alojzij Apfaltrern. Po stričevi smrti mu je leta 1815 pripadel tudi majorat Grmače s pridruženima gospostvoma Roje in Loka (pri Zidanem Mostu) ter hiša v Ljubljani. Leta 1825 je od verskega sklada kupil še Mekinje. Po njegovi smrti sta si leta 1855 obsežno posest razdelila nečaka: Oton je dobil Križ in Mekinje, Rudolf pa preostalo posest. Rudolf Apfaltrern je v oporoki leta 1890 Grmače prepustil nečaku Rihardu Apfaltrernu, ki jih je obdržal do 2. svetovne vojne.¹⁷

Na ozemlju župnije Šmartno pri Litiji so bili sedeži kar štirih gospostev: Grmače [Grünhof, Grienhoff], Bogenšperk [Wagensperg], Črni potok – Selo [Schwarzenbach – Geschiess] in Slatna [Slatteneck]. Šlo je za manjša gospostva, ki so imela podložnike tudi v sosednjih in nekoliko bolj oddaljenih župnijah. Grmače so npr. v 18. stoletju imele 50 kmetij in pol. Nobeno od njih pa ni imelo patronata nad domačo župnijo Šmartno pri Litiji, ki je bila v po-jožefinski dobi pod patronatom kranjskega verskega sklada pod naslovom gospostva Stična, ker je bil leta 1395 šmarski vikariat skupaj z matično župnijo Šentvid pri Stični inkorporiran stiški cisterci. Gospostvo Slatna je imelo patronat nad župnijo Javorje pri Šmartnu, gospostvo Grmače pa nad župnijo Polšnik.¹⁸

¹⁵ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 225–226.

¹⁶ Apfaltrerni kljub svojemu starodavnemu poreklu, ki jih je uvrščalo med t. i. praplemstvo, niso nikoli presegli svojega baronskega naziva. Tega so prejeli leta 1672 skupaj s predikatom »Apfaltrern«. Prav zaradi tega so se zlasti v 19. in 20. stoletju raje posluževali predikata kot priimka in so svoje ime podpisovali s končno črko n, torej Apfaltrern. Istočasno z baronskim nazivom so prejeli tudi izboljšavo grba – ta se je razširil s podobo gole črnke in črnih perutnic, medtem ko je izvorni grb z jablano in sedmimi zlatimi jabolki postal srčni ščit. Preinfalk, *Rodbina Apfaltrern*, str. 66.

¹⁷ Smole, *Graščine*, str. 176–177.

¹⁸ *Catalogus cleri 1905*, str. 74, 186, 188.

¹⁰ Kušej, *Cerkveno pravo*, str. 207–210.

¹¹ Ambrožič, *Ustanovitve*, str. 66.

¹² *Enchiridion dei Concordati*, str. 902, 904–906, 920.

¹³ *Zakonik ljubljanske škofije*, str. 148, 199, 200.

¹⁴ Gl. *Ljubljanski škofijski list* iz let 1942 in 1943.

Cerkev Lurške Matere Božje na Polšniku (foto: Barbara Žabota, 2011).

Patronat gospostva Grmače oziroma seniorja rodbine Apfaltrer nad župnijo Polšnik

Večino gradiva o patronatu Apfaltrerjev nad cerkvijo in kasneje župnijo Matere Božje na Polšniku hranita Kapiteljski arhiv Novo mesto in Nadškofijski arhiv Ljubljana, del gradiva pa hrani tudi Arhiv Republike Slovenije. Lahko rečemo, da gre za najdaljši nepretrgani zasebni patronat na Kranjskem, ki ni bil prekinjen niti v letih 1614–1632, ko Apfaltrerji niso bili lastniki Grmač! Rodbina je namreč patronatne pravice izvrševala od leta 1286 pa do leta 1941, ko je prišlo do nemške okupacije. Patronatne pravice so bile vezane na seniorja rodbine, ki je bil običajno lastnik Grmač.¹⁹ Njihovi imetniki pa niso vedno prebivali v matični graščini Roje – Grmače, ker so imeli v lasti še druge. Od tod tudi občasno različne navedbe lastnikov Grmač in seniorjev rodbine, ki so kot patroni predlagali polšniške župnike.

Izvrševanje prezentacijske pravice predlaganja polšniških duhovnikov – župnikov

Začetki Apfaltrerjevega patronata segajo v 16. oktober 1286, ko je oglejski patriarh Rajmund della

Torre (1273–1299) v Čedadu izdal listino, s katero je ustanovil kuracijo²⁰ na Polšniku. Bratje Friderik, Bernard in Haynselm (Janez) Apfaltrer so na svojem zemljišču v šentrupertski župniji v kraju »Pillichperg« [Polšnik] z dovoljenjem pokojnega šentrupertskega župnika Hermana sezidali cerkev Matere Božje in ji darovali potrebno opremo. Verjetno je šlo za večjo kapelo. Župnik Herman je iz šentrupertske župnije izločil kraje od »Nag« do »Cliemberga«. Patriarh je določil, naj ti kraji vzdržujejo duhovnika na Polšniku in mu dajejo darove. Rodbina Apfaltrer je dobila prezentacijsko pravico predlaganja vsakokratnega duhovnika, potrjeval (konfirmiral) pa ga je šentrupertski župnik.²¹ Ozemlje kuracije (duhovnije) Polšnik je s tem postalo neke vrste vikariat pražupnije Šentrupert na Dolenjskem.²² Dokončno je Polšnik postal samostojna župnija med letoma 1493–1507,²³ kar bo razloženo

²⁰ Kuracija je bila dušnopastirska enota s svojim duhovnikom – kuratom, ki je bil podrejen bližnjemu župniku.

²¹ Koblar, *Drobtinice*, str. 104–105.

²² Začetki šentrupertske pražupnije segajo v 11. stoletje. Prvotno se je imenovala po bližnjem gradu Škrljevo. Leta 1393 je oglejski patriarh Janez Sobieslav izročil patronatske pravice celjskemu grofu Hermanu II. Po smrti zadnjega Celjskega (1456) je patronat prešel na Habsburžane. Cesar Friderik III. je leta 1493 župnijo inkorporiral tedaj ustanovljenemu kolegiatnemu kapitlju v Novem mestu. Po inkorporaciji je župnik šentrupertske župnije postal novomeški kapitelj, proš pa je v njegovem imenu v Šentrupertu nastavljal vikarja. Leta 1810 je župnija postala samostojna, novomeški kapitelj pa je obdržal samo še patronatne pravice.

²³ Leta 1493 je bila šentrupertska župnija in z njo vred polšniška kuracija inkorporirana novomeškemu kolegiatnemu kapitlju, ki je pred letom 1507 (verjetno zaradi hribovitega

¹⁹ Zanimivo je, da Apfaltrerji kot patroni v polšniški župnijski cerkvi niso imeli svoje grobnice, pač pa je v stari župnijski cerkvi leta 1650 našla svoj poslednji počitek Barbara Valvasor. Njena nagrobna plošča je ohranjena tudi v današnji župnijski cerkvi. NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Jernej Müller knezoškofijskemu ordinariatu, Polšnik, 10. 11. 1830.

v nadaljevanju. Nekdanjo župnijsko cerkev so leta 1904 podrli in sezidali novo, ki je bila leta 1905 posvečena Lurški Materi Božji. Od stare je ostal le zvonik.²⁴

Patronat se je najbolj kazal v prezentacijski pravi patrona, da je škofu²⁵ v imenovanje in potrditev predlagal novega župnika ali beneficiata. Zato na tem mestu velja omeniti vse znane polšniške župnike, ki so jih prezentirali Apfaltrerji. Prvi znani polšniški duhovnik Peter Ulič [Vlitsch] je bil še kot kurat prezentiran leta 1491. Takratni šentrupertski župnik in arhidiakon v Slovenski marki (dolenjski arhidiakon) Jakob Auersperger – Turjaški ga ni hotel potrditi brez predhodne privolitve patriarha, saj so se glede prezentacijske pravice oglašali različni »imetniki«, ki naj bi si jo prilastili. V pismu patriarhu je zapisal: »Plemenita Kunigunda, hči vojaka Konrada Apfaltrerja, je prezentirala kot patrona kapele Matere Božje v Polšniku Petra Uliča in jaz naj ga potrdim in umestim. Branil sem se, kljub temu da ste mi ukazali, ker se prepirata Kunigunda in Janez pl. Apfaltrer, kdo je patron te kapele. Vsak mi je prezentiral svojega. Ne umestim nikogar, dokler se s pismi ne dokaže [patronatna] pravica. Gregor Lamberger, Kunigundin sin, je pokazal nekoč pred patriarhom pristno patronsko pismo; meni pa je Janez pl. Apfaltrer prinesel pokazat prav tako staro pismo in trdil, da ima kot starosta družine Apfaltrer patronsko pravico. Kakor je že pred osemdesetimi leti neki njegov prednik prezentiral duhovnika za Polšnik Volbenku, šentrupertskega župnika, in ta ga je potrdil. Imel sem sam ta pisma v roki. Sedaj se je pa oglašil še deželni glavar v Ljubljani, trdeč, da ima samo cesar pravico oddajati fevde oziroma on kot glavar. Dokler te stvari prav ne rešite, ne morem nobenega umestiti. Da pa ne bo zaradi pravde treba delati daljne poti v Videm, naj se v našem kraju postavijo razsodniki, za katere priporočam kranjskega, šmarskega in žužemberškega župnika.«²⁶

Ker je bil šentrupertski župnik Jakob Turjaški pobudnik in prvi prošt leta 1493 ustanovljenega novomeškega kolegiatnega (zbornega) kapitlja, je bila šentrupertska župnija kapitlju inkorporirana,²⁷ z njo vred pa tudi ozemlje polšniške kuracije, ki je bila neke vrste šentrupertski vikariat. Na ta način je

novomeški prošt kot predstojnik kapitlja prišel tudi do potrditvene pravice za polšniškega kurata, ki je bil le nekaj let zatem povišan v župnika, saj je novomeški kolegiatni kapitelj z inkorporacijo šentrupertske župnije postal njen župnik in kot tak imetnik potrditvene pravice za polšniškega duhovnika v smislu listine iz leta 1286. Nekateri polšniške župnike so potrdili kar šentrupertski vikarji, verjetno po predhodnem pooblastilu novomeškega prošta. Ostaja pa odprto vprašanje, ali je prišlo ob posredni inkorporaciji polšniške kuracije (preko inkorporacije šentrupertske župnije) novomeškemu kapitlju do kakšnega sporazuma med Apfaltrerji in kapitljem glede patronata.

Potrditvena pravica, ki so jo v imenu kapitlja izvajali novomeški prošti, je dobro dokumentirana tudi v gradivu, ki ga hrani novomeški kapiteljski arhiv. Dne 18. maja 1507 se omenja župnik Gregor (Plebanus Ecclesie S. Marie in Pilichperg).²⁸ Jurij in Blaž Apfaltrer z Roj sta 3. avgusta 1532 kot dedna fevdnika in podeljevalca (kolatorja) župnijske cerkve na Polšniku namesto starešine rodbine, bratranca viteza Hansa Apfaltrerja, ki je bil svetovalec ogrskega in češkega kralja, glavar, oskrbnik in gradiščan na Dunaju, prezentirala po smrti Erazma Slaparja šentrupertskega vikarju Nikolaju Kompoljskemu za novega polšniškega župnika Tomaža Steklino iz Litije s prošnjo, da ga potrdi.²⁹ Nato je seznam polšniških župnikov prekinjen za dobrih 60 let.

Ni izključeno, da so se župnije v tistem obdobju polastili protestantski patroni iz rodbine Apfaltrer, ki so nanjo umeščali predikante. Šele 5. maja 1597 se kot polšniški župnik omenja Marko Janežič. Patron župnije je bil takrat luteran Andrej pl. Apfaltrer. Dne 1. oktobra 1600 se omenja župnik Mihael Bartol,³⁰ ki ga je že 10. januarja istega leta prezentiral Andrej pl. Apfaltrer z Roj in Slatne.³¹ Ker dotedanji kaplan³² Mertel Smuk zaradi svoje neprizadevnosti deželi ni mogel plačati letnih davkov, je 19. julija 1618 Adam pl. Apfaltrer iz Motnika za novega župnika prezentiral Boštjana Aparnika.³³ Po njegovi smrti je 24. aprila 1621 Adam pl. Apfaltrer z Roj in (Gorenjega) Motnika novomeškemu proštu in kapitlju prezentiral duhovnika Nikolaja Božiča [Woschiz, Weinacht] s prošnjo, da ga potrdi in umesti.³⁴ Na Polšniku je župnikoval do svoje smrti leta 1641. Adam pl. Apfaltrer z Roj je novomeškemu proštu Frančišku

ozemlja in moledovanja patronov Apfaltrerjev) botroval njeni osamosvojitvi oziroma povzdignjenju v župnijo, saj se navedenega leta omenja župnik Gregor. Tudi v starih škofijskih šematizmih se je kot čas ustanovitve župnije Polšnik navajalo obdobje pred letom 1509. Dolinar, *Prošti*, str. 10; Koblar, Drobtnice, str. 83; *Catalogus cleri 1880*, str. 146.

²⁴ *Letopis Cerkve na Slovenskem* 2000, str. 255.

²⁵ V poznem srednjem veku so si potrditvene pravice za svoje inkorporirane župnije prisvojili tudi številni kapitlji in samostani. V duhu odločb Tridentinskega koncila so pri nas v praksi ponovno prišle v roke škofom šele v dobi jožefinskih reform.

²⁶ Koblar, Drobtnice, str. 82–83.

²⁷ Dolinar, *Prošti*, str. 10–11.

²⁸ Koblar, Drobtnice, str. 83.

²⁹ Baraga, Kapiteljski arhiv, str. 135.

³⁰ Koblar, Drobtnice, str. 83.

³¹ Baraga, Kapiteljski arhiv, str. 155.

³² Kar dve prezentacijski listini iz tistega časa govorita o kuratni cerkvi Matere Božje na Polšniku kot podružnici šentrupertske župnije.

³³ Baraga, Kapiteljski arhiv, str. 163–164.

³⁴ Prav tam, str. 164.

Mravu za župnika župnije Naše ljube Gospe na Polšniku 3. aprila 1641 prezentiral Adama Merčuna.³⁵ Slednji se je župniji odpovedal že poleti leta 1642. Senior rodbine Adam pl. Apfaltrer je zato novomeškemu proštu Frančišku Mravu 1. avgusta 1642 prezentiral novega župnika Janeza Umka. Dne 19. septembra je proštu obljubil, da mu bo po kanonični umestitvi izkazoval pokorščino, kapitlju pa čast, in da bo v župniji bival ter skrbel za dušno pastirstvo. Isto obljubo je ponovil tudi 29. junija 1643 po prevzemu župnije v kanonično posest.³⁶ Umek je na Polšniku pastiroval do svoje smrti spomladi 1670. Janez Jurij pl. Apfaltrer z Roj, (Gore-njega) Motnika, s Turna v Brezniku itd. je proštu Germaniku grofu Thurnu 15. aprila 1670 na župnijo Naše ljube Gospe na Polšniku prezentiral Pankracija Vosellija – Vozlja, omenjeni prošta pa ga je potrdil 29. aprila 1671.³⁷ Župnikoval je do pomladi 1702.

Apfaltrerjev patronat nad župnijo Polšnik v *Slavi vojvodine Kranjske* omenja tudi Valvasor. Zapisal je, da je prezentacijska (predložna) pravica pripadala starešini rodbine Apfaltrer, konfirmacijsko (potrditveno) pa je imel novomeški kapitelj. V Valvasorjevem času je bil polšniški župnik pravkar omenjeni Pankracij Vozelj [Woselius].³⁸

Janez Krstnik Kostnek oziroma Hostnik [Kostnegkh, Hostnig] je bil župnijski vikar v letih 1702–1729.³⁹ Dne 15. maja 1702 ga je v naglici novomeškemu dekanu Avguštinu Ivankoviču prezentiral Jurij Žiga baron Apfaltrer z Motnika, dedni odvetnik boštanjске župnije.⁴⁰ Zadeva ni dovoljevala odlašanja, ker so sorodniki pokojnega župnika že marsikaj odnesli iz župnišča. Patron in dediči pokojnega župnika Vozlja so se poravnali 21. januarja 1705.⁴¹

Janez Krstnik Mihelčič [tudi Mihelič] je bil župnijski vikar v letih 1729–1748.⁴² Reverz o nastopu službe je maja 1731 poslal proštu Juriju Frančišku Ksaverju pl. Marottiju, ki je bil obenem tudi pičenski škof.⁴³ Janez Seifrid baron Apfaltrer je 9. marca 1748 kot odvetnik župnije Polšnik s patronatsko pravico proštu Antonu Gothardu baronu Erbergu za župniškega vikarja prezentiral Antona Grilca [Grilz, Grilliz]. Grilc je kmalu zatem proštu, dekanu in kapitlju obljubil dolžno pokorščino. Dne 16. avgusta 1760 je novomeškemu kapitlju naznanil, da je nekdanji polšniški župnik Janez Krstnik Hostnik v svoji oporoki namenil glavnico 150 goldinarjev za osem letnih maš, ki naj bi se darovale v župnijski

cerkvi. Ker o tem ni bilo pravnega instrumenta, je izdal za to potrebno listino.⁴⁴ Grilc je na Polšniku ostal do leta 1762, ko je postal novomeški kanonik. Iz ohranjene dokumentacije je razvidno, da so bili v zadnjih desetletjih pred jožefinskimi reformami polšniški župniki nekateri novomeški kanoniki (Grilc, Znanec, Kranjc), ki so na Polšniku imeli svoje vikarje.

Ignacij Polc je bil župnijski vikar le v letih 1762–1763. Sledil mu je župnijski upravitelj (administrator) Fortunat Šeriak (1763–1764). Vikar in nato novomeški kanonik Janez Krstnik Znanec [Snanz] je župnijo Polšnik dobil 11. maja 1764. Testament je napravil 23. januarja 1767.⁴⁵ Župnijo je po njegovi smrti verjetno upravljal šentrupertski kaplan Marko Kranjc [Krainiz], ki ga je kapitelj izmed šestih kandidatov 6. maja 1767 goriškemu nadškofu Karlu Mihaelu grofu Attems (1752–1774) namesto umrlega kanonika Znanca predlagal za desetega novomeškega kanonika,⁴⁶ 11. maja pa ga je nadškof potrdil za polšniškega župnika.⁴⁷

Na tem mestu je potrebno pojasniti vprašanje, na kakšen način je goriški nadškof Attems prišel do potrditvene pravice za polšniškega župnika. Goriški nadškof Attems je bil obenem tudi novomeški prošta. Na to mesto ga je 17. avgusta 1756 imenovala cesarica Marija Terezija z namenom, da bi s proštijskimi dohodki lažje uresničil ustanovitev goriškega semenišča. Ker ni prebival v Novem mestu, sta ga v proštijskih zadevah zastopala kapiteljska dekan Anton Matej in Martin Jožef Jabacin.⁴⁸

Po Kranjčevi smrti pomladi 1769 novomeški dekan Martin Jožef Jabacin⁴⁹ sprva ni mogel najti duhovnika, ki bi želel sprejeti revno župnijo Polšnik,⁵⁰ nato pa se je nanj le obrnil župnijski upravitelj Simon Kordiš [Cordisch]. Zato je Jabacin nadškofa Attemsa zaprosil, naj pripravi instrument – listino, na podlagi katere bi patron Karl baron Apfaltrer izvedel prezentacijo.⁵¹ Do nje očitno ni prišlo, saj je bil Simon Kordiš nato župnijski vikar od 27. marca 1769 pa do leta 1779.⁵² Martin Jožef

44 Prav tam, str. 214, 229.

45 Prav tam, str. 237.

46 NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Kolegiatni kapitelj goriškemu nadškofu Karlu Attems, Novo mesto, 7. 5. 1767.

47 Tako je mogoče razbrati iz pripisa na vrhnjem robu predhodno navedenega dokumenta.

48 Dolinar, *Prošti*, str. 110.

49 Martin Jožef Jabacin je bil v letih 1775–1789 novomeški prošta.

50 Leta 1782 je bilo v hriboviti župniji 76 hiš, v njih pa je stanovalo 77 družin; skupaj 476 duš. V duhu jožefinskih reform so ji nameravali iz svibenske župnije pridružiti še Hude Ravne in Glinek – 70 duš, ustanovitev lokalne kaplanije na Tepah pa je župnik Martin Markuša odsvetoval zaradi premajhnega števila vernikov in bližine Polšnika. NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Concentrations Tabelle, Polšnik, 24. 8. 1782.

51 NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Martin J. Jabacin goriškemu nadškofu Karlu Attems, Novo mesto, 23. 3. 1769.

52 Pokorn, *Šematizem duhovnikov in duhovnij*, str. 226.

35 Prav tam, str. 170.

36 Prav tam, str. 170–171.

37 Prav tam, str. 181, 182.

38 Valvasor, *Die Ebre*, VIII, str. 723.

39 Steklasa, *Zgodovina*, str. 146.

40 Patronat nad župnijo Boštanj je imelo gospostvo Boštanj, potrditveno pravico pa novomeški prošta. Valvasor, *Die Ebre*, VIII, str. 800; *Catalogus cleri 1905*, str. 188.

41 Baraga, Kapiteljski arhiv, str. 198, 199.

42 NŠAL 572, š. 379, Polšnik, b.

43 Baraga, Kapiteljski arhiv, str. 207.

Markuša [Markussa] je bil sprva župnijski vikar, nato pa župnik v letih 1779–1783.⁵³

Anton Pleskovič je bil župnik od leta 1783 do svoje smrti 21. februarja 1799.⁵⁴ Stalno je moral prosjačiti za finančno dopolnitev kongrue.⁵⁵ Nazadnje je zaradi bolezni glave poleti 1797 zaprosil za pomoč, pomladi 1798 pa je postal povsem nesposoben za opravljanje župniške službe. Zakupnik svibenskega gospostva Matej Jager je skupaj s ključarji patrona Feliksa barona Apfaltrerja zaprosil, naj knezonadškofijskemu ordinariatu da soglasje, da bi v pomoč bolnemu župniku smel nastaviti kaplana, ki bi bil hkrati upravitelj župnije. Sprva so na ordinariatu nameravali nastaviti žirovskega kaplana Gašperja Grašiča, ki je bil že poprej polšniški kaplan, nazadnje pa so se odločili za Andreja Stegnerja. Ko je kot upravitelj prišel na Polšnik, je naletel na težave, saj mu župnik Pleskovič ni hotel izročiti dohodkov, zataknilo pa se je tudi pri stanovanju. Tako so morali iskati novega duhovnika, ki bi maševal vsaj ob nedeljah in praznikih.⁵⁶ Zadevo je zaključila šele Pleskovičeva smrt. Od 7. do 28. marca 1799 je župnijo upravljal svibenski kaplan Anton Gorišek.⁵⁷

Potem ko je leta 1787 župnija Polšnik prešla iz goriške v ljubljansko nadškofijo, so se prezentacije župnikov odvijale na relaciji senior rodbine Apfaltr – knezonadškofijski ordinariat. Župniški konkurz oziroma izbor župniških kandidatov, izmed katerih naj bi patron predlagal najprimernejšega, je poslej namesto novomeškega kapitlja izvajal ljubljanski knezo(nad)škofijski ordinariat. Ta je 29. marca 1799 patrona Feliksa barona Apfaltrerja zaprosil, naj za novega župnika predlaga Antona Zupančiča. Baron je prezentacijo podpisal že 1. aprila, Zupančič pa je bil 4. aprila 1799 za polšniškega župnika kanonično umeščen v Šentrupertu.⁵⁸ Župnikoval je do svoje smrti 30. novembra 1810. Prej je bil od leta 1795 sacelan v graščini Črni Potok.⁵⁹ Škofijski konzistorij je po Zupančičevi smrti za župnijskega upravitelja imenoval šmarskega beneficiata Luka Koporca, gospodarska uprava župnijske nadarbine⁶⁰ pa naj bi se

za obdobje izpraznjenega župnijskega sedeža zaupala patronu in ključarjem. Tako je zahteval lastnik domačega gospostva Klevišče Anton Gollmayer. Okrožna intendenca je bila mnenja, naj se čim prej nastavi duhovnik, ki bi prevzel tudi gospodarsko upravo župnije. Toda 30. decembra zaradi pomanjkanja duhovščine na Polšniku še vedno ni bilo župnijskega upravitelja. Zato je ordinariat okrožni intendenци predlagal, da bi se takoj izvedel razpis za izpraznjeno župnijo, da bi na ta način hitreje prišli do ustreznega župniškega kandidata.⁶¹ Tudi patronu Apfaltreru se ni zdelo smiselno, da bi bil le za nekaj tednov upravitelj gospodarskih zadev. Na razpis sta se prijaviła dva prosilca. Škof Anton Kavčič je 5. februarja 1811 lastniku Grmač in patronu župnije Polšnik duhovniku Ernestu baronu Apfaltreru sporočil, da je primernejši Jožef Martin Antončič, zato ga je patron takoj predložil v potrditev.⁶² Antončič je župnikoval od 7. februarja 1811 do 24. januarja 1816, ko je resigniral. Nato je 22. marca postal sacelan pri Ernestovem nečaku Alojzu baronu Apfaltreru na Križu pri Komendi,⁶³ ki je po stričevi smrti leta 1815 postal lastnik Grmač.

delu. Prvi del je predstavljalo premoženje, ki je bilo last dotične cerkve (lat. *fabrica ecclesiae*) in je služilo za njeno vzdrževanje. Upravljalo ga je t. i. cerkveno predstojništvo, ki so ga sestavljali župnik, patron in vsaj dva ključarja – navadno ugledna člana soseske. Drugi del premoženja je predstavljala župnijska nadarbina (lat. *praebenda*, nem. *Pfünde*), ki je služila za vzdrževanje vsakokratnega župnika. Z njo je župnik relativno prosto razpolagal. Ponekod so pri cerkvah obstajali tudi beneficiji, ki so služili za vzdrževanje beneficijev. Zelo podobno nadarbinskemu premoženju je bilo tudi samostansko premoženje, ki je pripadalo različnim cerkvenim redovom, kongregacijam in družbam. Posebno skupino cerkvenega premoženja pa so predstavljale cerkvene (duhovne) ustanove. Služile so številnim cerkvenim namenom in so bile večinoma zvezane s cerkvenimi beneficiji ali fabrikami. Mašne ustanove so bile povezane z obhajanjem sv. maš za umrle (npr. ustanove sv. maše, aniversariji – obletnice ...), številne ustanove pa so bile namenjene za vzdrževanje večne luči in za razsvetljavo cerkve. V teh primerih ustanova ni bila samostojna pravna oseba in se je morala upravljati ločeno od cerkvenega in nadarbinskega premoženja. Za izobrazevalne in dobrodelne ustanove je kanonsko pravo postavljalo posebna določila. Naziv »ključar« nima nobene zveze s ključi dotične cerkve, pač pa s ključi cerkvene blagajne – skrinjice. V starih časih so župnik in ključarja navadno v januarju delali letni obračun cerkvenih dohodkov in izdatkov (lat. *ratio*). Za to priložnost so odprli skrinjico, ki je bila zaklenjena s tremi ključavnicami. Vsak član cerkvenega predstojništva je imel svoj ključek, zato so skrinjico lahko odprli le ob navzočnosti vseh treh.

⁵³ Prav tam, str. 165.

⁵⁴ Prav tam, str. 230.

⁵⁵ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Anton Pleskovič nadškofijskemu oficiju, Polšnik, 3. 1. 1795.

⁵⁶ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Anton Pleskovič nadškofijskemu oficiju, Polšnik, 29. 7. 1797; Matej Jager in ključarji Feliksu Apfaltreru, Polšnik, 16. 5. 1798; Knezonadškofijski ordinariat Andreju Stegnerju, Ljubljana, 19. 5. 1798; Andrej Stegner knezonadškofijskemu ordinariatu, Ljubljana 28. 5. 1798.

⁵⁷ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Knezonadškofijski ordinariat deželnemu glavarstvu, Ljubljana, 4. 7. 1799, št. 5/458.

⁵⁸ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Knezonadškofijski ordinariat Feliksu Apfaltreru, Ljubljana, 29. 3. 1799, št. 32/197; Feliks Apfaltrer knezonadškofijskemu ordinariatu, Ljubljana, 1. 4. 1799; Knezonadškofijski ordinariat Antonu Zupančiču, Ljubljana, 4. 4. 1799, št. 32/197.

⁵⁹ Pokorn, *Šematizem duhovnikov in duhovnij*, str. 114.

⁶⁰ Cerkevno premoženje na župnijah se je nekdanj delilo na dva

⁶¹ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Škofijski konzistorij Luki Koporcu, Ljubljana, 3. 12. 1810, št. 873; Škofijski konzistorij Francu Pungertniku, Ljubljana, 3. 12. 1810, št. 873; Andrej Gollmayer okrožni intendenци, Ljubljana, 14. 12. 1810; Okrožna intendenca Novo mesto škofijskemu ordinariatu, Novo mesto, 27. 12. 1810; Škofijski konzistorij okrožni intendenци Novo mesto, Ljubljana, 30. 12. 1810.

⁶² NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Ernest Apfaltrer škofijskemu ordinariatu, Grmače, 4. 2. 1811; Škof Anton Kavčič Ernestu Apfaltreru, Ljubljana, 5. 2. 1811, št. 5/48.

⁶³ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Jožef Antončič škofijskemu ordinariatu, Križ, 27. 3. 1816.

Dopis patrona Ernesta barona Apfaltrerja škofijskemu ordinariatu glede nepotrebosti nastavitve začasnega župnijskega upravitelja.

Knezoškofijski ordinariat je za župnijskega upravitelja v duhovnih zadevah ponovno imenoval šmarškega beneficiata Luka Koporca, patrona Alojza barona Apfaltrerja pa naprosil, da bi prevzel gospodarsko upravo župnijske nadarbine. Interkalar⁶⁴ naj bi šel kar na račun verskega sklada, kar je kazalo na slabo gmotno stanje polšniške župniške nadarbine. Koporc pa ni bil sposoben za gospodarsko upravljanje nadarbine, zato je ordinariat patrona pozval, naj pohiti s predlogom za novega župnika, da bi mogel biti nastavljen do sv. Jurija (24. aprila), ko so se delali letni obračuni cerkvenih financ, zlasti interkalarjev. Dejansko je potem župnijo upravljal svibenski kaplan Jožef Poličar, patron Apfaltrer pa se je po grmaškem oskrbniku Matošiču želel znebiti gospodarske uprave. Prevaliti jo je želel kar na zakupnika svibenskega gospostva in na kaplana Poličarja. Okrožni urad je patronu naročil, naj potem

⁶⁴ Interkalar je bil dohodek v obdobju izpraznjenega beneficiata ali nadarbine.

poskrbi za ustreznega upravitelja in za dohodke resigniranemu župniku Antončiču.⁶⁵

Vmes naj bi se zgodil taktični prenos seniorata znotraj rodbine Apfaltrer, kar pa zanikajo prihodnje prezentacije. Alojz baron Apfaltrer je namreč kot »namestnik« v Gradcu živečega patrona Janeza Nepomuka barona Apfaltrerja 19. marca 1816 za novega polšniškega župnika predlagal Blaža Lušino. Kapitularni konzistorij, ki je škofijo vodil za časa izpraznjenega škofijskega sedeža po smrti škofa Antona Kavčiča, je novega župnika umestil z dekretom, datiranim 6. aprila 1816. Ob primopredaji župnije je bil 22. aprila napravljen tudi inventar.⁶⁶ Župnik Lušina je takoj začel z nedeljsko šolo za otroke. Leta 1822 je bilo v župniji 115 hiš, štela pa je 755 duš. Na Polšniku je Lušina ostal do 18. oktobra 1824, ko je odšel za župnika v Belo Cerkev. Župnijski upravitelj je bil za njim do sv. Petra – 29. junija 1825 Matevž Primožič,⁶⁷ stric poznejšega ljubljanskega knezoškofa dr. Janeza Zlatousta Pogačarja.

Pravi patron je v resnici še naprej ostal Alojz baron Apfaltrer, ki je 28. marca 1825 za polšniškega župnika prezentiral Jerneja Müllerja. Umeščen je bil 24. aprila 1825,⁶⁸ župnikoval pa je do julija 1863, ko se je upokojil. V župniji je ostal do svoje smrti 26. decembra 1866.

Dne 4. maja 1863 je knezoškofijski ordinariat polšniško župnijo razglasil za izpraznjeno in morebitne prosilce povabil, naj se prijavijo na konkurzni razpis in predložijo prošnje patronatnemu gospostvu Grmače. Dne 12. junija 1863 je za podelitev izpraznjene župnije zaprosil šmarski kaplan Matevž Tavčar.⁶⁹ Poprej ga je patronu moral kot sposobnega kandidata predložiti tudi ordinariat, saj ga je patron Rudolf baron Apfaltrer prezentiral že 8. junija,⁷⁰ torej štiri dni pred vložitvijo uradne prošnje. Tavčar je bil polšniški župnik od 7. julija 1863 do 29. septembra 1869, ko je odšel za župnika v Komendo.⁷¹

⁶⁵ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Kapitularni konzistorij okrožnemu uradu, Ljubljana, 24. 1. 1816, št. 80; Kapitularni konzistorij Alojzu Apfaltrerju, Ljubljana, 24. 1. 1816, št. 5/80; Okrožni urad Alojzu Apfaltrerju, Novo mesto, 27. 2. 1816, št. 1551.

⁶⁶ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Alojz Apfaltrer kapitularnemu konzistoriju, Ljubljana, 19. 3. 1816; Kapitularni konzistorij dekret za Blaža Lušino, Ljubljana, 6. 4. 1816, št. 1086; Inventar, Polšnik, 22. 4. 1816.

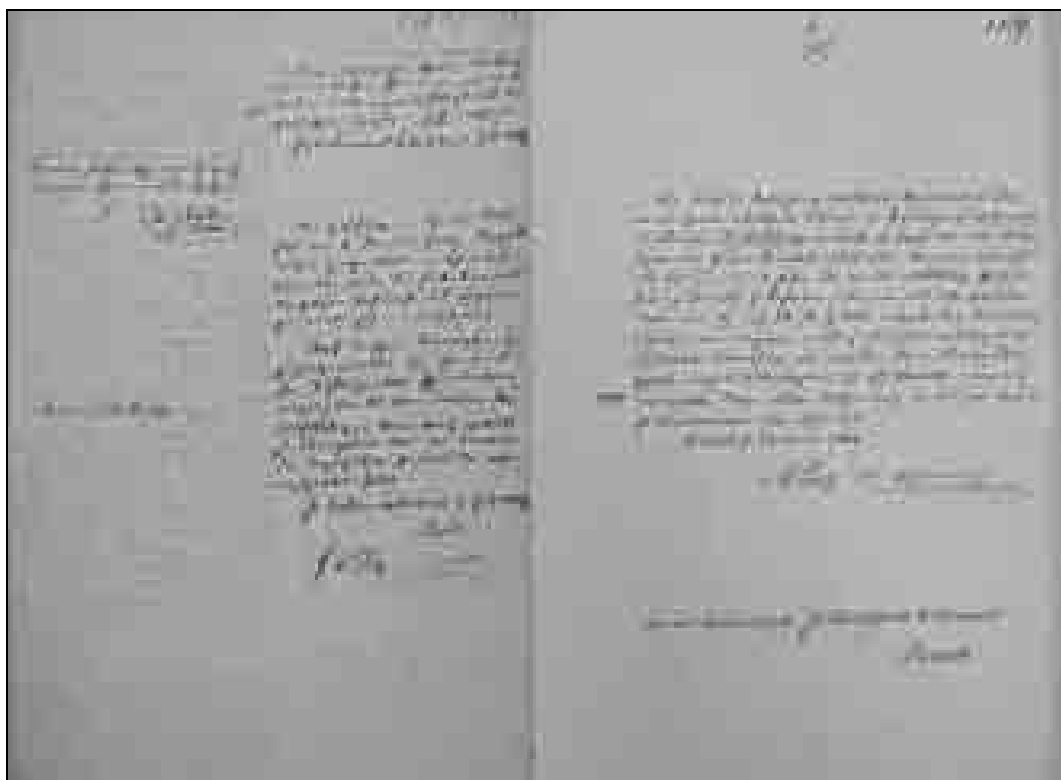
⁶⁷ Pokorn, *Besnica pri Kranju*, str. 174.

⁶⁸ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Alojz Apfaltrer škofu Alojzu Wolfu, Ljubljana, 28. 3. 1825; Škofijski ordinariat dekret za Jerneja Müllerja, Ljubljana, 24. 4. 1825, št. 1264.

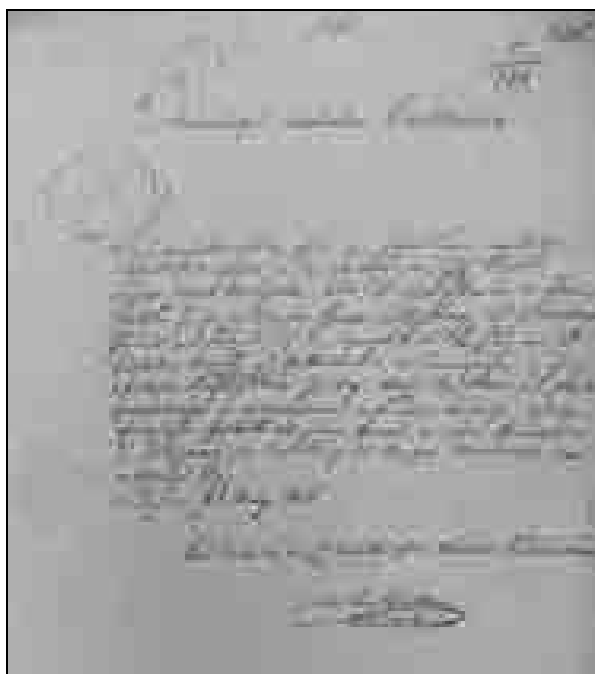
⁶⁹ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Knezoškofijski ordinariat okrožnica dekanijam, Ljubljana, 4. 5. 1863, št. 30/553; Matevž Tavčar imetniku gospostva Grmače, Smartno, 12. 6. 1863.

⁷⁰ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Izjava Rudolfa Apfaltrerna, Ljubljana, 8. 6. 1863.

⁷¹ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Knezoškofijski ordinariat dekret za Matevža Tavčarja, Ljubljana, 7. 7. 1863, št. 1363; Knezoškofijski ordinariat deželni vladi, Ljubljana, 30. 9. 1869.

Patron Rudolf baron Apfaltrern po premestitvi Mateja Tavčarja za novega župnika župnije Polšnik izmed prosilcev predlaga lokalnega kaplana iz Šentožbolta Franca Berganta.

Alojz baron Apfaltrern kot zastopnik patrona Janeza Nep. barona Apfaltrerja kapitularnemu konzistoriju za novega polšniškega župnika predlaga Blaža Lušino.

Konkurzni razpis za novega župnika je trajal od 13. aprila do 25. maja 1869. Ordinariat je patronu kot najprimernejšega kompetenta⁷² predlagal Frančiška Serafina Berganta. S predlaganim kandidatom se je strinjal tudi patron Rudolf baron Apfaltrern in ga 28. junija 1869 prezentiral. Bergant je bil imenovan za župnika 30. septembra 1869, župnikoval pa je do svoje smrti 1. maja 1871.⁷³ Za njim je bil župnijski upravitelj svibenski kaplan Matija Absec od 12. maja do 23. julija 1871. Za svojo službo je zahteval poplačilo 63 goldinarjev avstrijske veljave interkalarnega prihodka od 369 goldinarjev 55 krajcarjev vrednih letnih nadarbinskih dohodkov.⁷⁴

Po določbah tedanjega kanonskega prava je moral patron izvesti prezentacijo v šestih tednih, sicer je podelitev župnije pripadla škofu. Andrej Petek je

⁷² Kompetent je bil prosilec za razpisano mesto župnika.

⁷³ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Knezoškofijski ordinariat gospostvu Grmače, Ljubljana, 19. 6. 1863, št. 5/695; Rudolf Apfaltrern knezoškofijskemu ordinariatu, Grmače, 28. 6. 1869; Knezoškofijski ordinariat dekret za Frančiška Berganta, Ljubljana, 30. 9. 1869, št. 5/1048; Dekanija Šmartno knezoškofijskemu ordinariatu, Šmartno pri Litiji, 1. 5. 1871, št. 41.

⁷⁴ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 252, Knezoškofijski ordinariat dekanijškemu uradu Šmartno, Ljubljana, 3. 5. 1871, št. 3/112; Deželni predsednik knezoškofijskemu ordinariatu, Ljubljana, 5. 9. 1871, št. 6135; Matija Absec knezoškofijskemu ordinariatu, Šmartno, 11. 4. 1872.

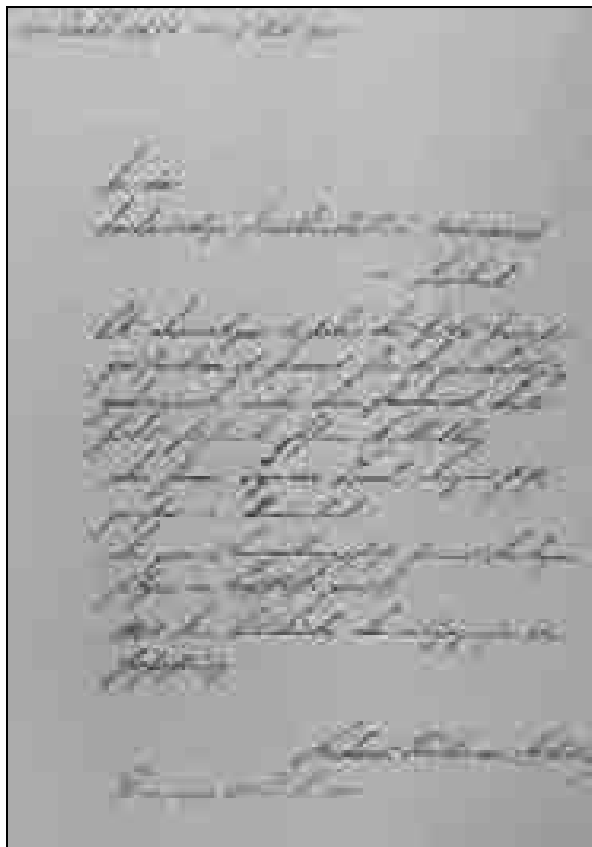
kot edini kandidat za polšniško župnijo patrona zaprosil 6. maja 1871. Rudolf baron Apfaltrern ga je prezentiral 9. julija 1871, dekret o imenovanju za župnika pa je ordinariat izdal 24. julija. Petek je župnikoval do 20. novembra 1890.⁷⁵ Župnijo je za njim od 24. novembra 1890 do 26. junija 1893 upravljal bivši kaplan iz Sv. Križa (Gabrovke) Jernej Županc, saj se na razpis ni prijavil noben prosilec. Zaradi težavnega dela na hriboviti župniji je 25. aprila 1893 zaprosil za premestitev v Motnik.⁷⁶ Za Župancem je bil od 1. julija 1893 do 9. julija 1895 župnijski upravitelj tudi Jakob Ml. Pokorn. Dekret mu je ordinariat izdal že 13. junija 1893. Na Polšniku si je nakopal hudo revmatično bolezen.⁷⁷

Janez Nepomuk (Ivan) Globelnik je bil najprej župnijski upravitelj od 10. julija 1895 do 4. avgusta 1897. Ker ni bilo interesentov, je bila polšniška župnija 30. aprila 1897 ponovno razpisana. Na konkurznem razpisu se je prijavil le Globelnik. Patron Rihard baron Apfaltrern ga je prezentiral 5. julija 1897, mesec dni pozneje pa je knezoškof Jakob Missia ob kanonični umestitvi podpisal še župniški dekret.⁷⁸ Globelnik je župnikoval do 30. julija 1910. Z veliko gorečnostjo, žrtvami in naporom je bila leta 1905 dograjena nova župnijska cerkev Lurske Matere Božje. Proračun je znašal 28.605 kron. Darovali so: cesar 1000 kron, patron 400 kron, nekateri imenitneži po 100 kron ali manj, preostale stroške pa so pokrili ljudje s prispevki in z delom. Kljub vsemu je ostalo 5250 kron dolga, veliko denarja pa so morali še zbrati za novo cerkveno opremo (oltarje, prižnico ...). Vrednost gradnje skupaj z opremo je na koncu narasla na okoli 40.000 kron.⁷⁹ Gradnjo nove župnijske cerkve je gospostvo Grmače podprlo le s simboličnim zneskom 400 kron, prav tako pa v letih 1909–1911 ni sodelovalo pri gradnji novega šolskega poslopja, saj za to iz naslova povečanega števila prebivalstva, kot smo že omenili, ni bilo pravne podlage. Verjetno je tudi to botrovalo

Globalnikovemu odhodu v Vipavo, kjer pa je že leta 1911 umrl. Na Polšniku so za njim ostali dolgovi.

Ignacij Žust je za razpisano mesto polšniškega župnika gospostvo Grmače zaprosil 25. junija 1910. Patron Rihard baron Apfaltrern, ki je bil tedaj ministrski svetnik na Dunaju, ga je prezentiral 25. julija 1910, knezoškof Anton Bonaventura Jeglič ga je potrdil 30. julija, kanonično pa je bil umeščen 4. avgusta. Na Polšniku je pastiroval do 29. septembra 1914, ko je odšel za župnika v Ajdovec.⁸⁰

Za njim je župnijo od 30. septembra 1914⁸¹ do 26. aprila 1935 upravljal Jernej Kovič. Polšniška župnija je bila torej formalno nezasedena skoraj 21 let! Verjetno so temu stanju botrovala predhodno omenjene nejasne patronatne razmere v Kraljevini Jugoslaviji. Ko je bila župnija po dolgih letih po-

Patron Rihard baron Apfaltrern knezoškofijskemu ordinariatu za novega polšniškega župnika predlaga Ignacija Žusta.

⁷⁵ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 252, Andrej Petek gospostvu Grmače, Škocjan, 6. 5. 1871; Kvalifikacijska tabela Andreja Petka, Ljubljana, 22. 6. 1871; Rudolf Apfaltrern knezoškofijskemu ordinariatu, Krupa, 9. 7. 1871; Knezoškofijski ordinariat dekret za Andreja Petka, Ljubljana, 24. 7. 1871, št. 5/728.

⁷⁶ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 252, Dekanijski urad Šmartno knezoškofijskemu ordinariatu, Šmartno, 4. 12. 1890, št. 97; Jernej Županc knezoškofijskemu ordinariatu, Polšnik, 25. 4. 1893; NŠAL 572, š. 379, Polšnik, c.

⁷⁷ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 252, Knezoškofijski ordinariat dekret za Jakoba Pokorna, Ljubljana, 13. 6. 1893; Nota deželnega predsednika, Ljubljana, 4. 9. 1893, št. 10372; Pokorn, *Besnica pri Kranju*, str. 182.

⁷⁸ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 252, Kvalifikacijska tabela za Ivana Globelnika, Ljubljana, 18. 6. 1897; Knezoškofijski ordinariat gospostvu Grmače, Ljubljana, 18. 6. 1897, št. 1925; Rihard Apfaltrern knezoškofijskemu ordinariatu, Novo mesto, 5. 7. 1897; Knezoškofijski ordinariat dekret za Janeza Globelnika, Ljubljana, 5. 8. 1897, št. 2407.

⁷⁹ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 252, Župnijski urad Polšnik knezoškofijskemu ordinariatu, Polšnik, 1. 5. 1912, št. 101.

⁸⁰ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 252, Ignacij Žust gospostvu Grmače, Moravče, 25. 6. 1910; Rihard Apfaltrern knezoškofijskemu ordinariatu, Dunaj, 25. 7. 1910; Knezoškofijski ordinariat Ignaciju Žustu, Ljubljana, 30. 7. 1910; Knezoškofijski ordinariat umestitveni dekret za Ignacija Žusta, Ljubljana, 4. 8. 1910, št. 3266; NŠAL 572, š. 379, Polšnik, c.

⁸¹ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 252, Službena tabela Jerneja Koviča, Ljubljana, 14. 7. 1926.

novno razpisana, se je 11. februarja 1934 na konkurzni razpis prijavil le župnijski upravitelj Kovič. Škofijski ordinariat je nato 5. marca 1934 patrona Riharda Apfaltrerna,⁸² ki je tedaj živel na Dunaju, zaprosil za prezentacijo župnijskega upravitelja Koviča za polšniškega župnika. Dne 17. marca je patron želji ordinariata ugodil, vendar je škof Gregorij Rožman s potrditvijo zavlačeval dobro leto. Kovič je bil zato za polšniškega župnika kanonično umeščen šele 26. aprila 1935.⁸³ To je bila tudi zadnja prezentacija polšniškega župnika s strani Apfaltrerjev – lastnikov gospostva Grmače. Župnik Jernej Kovič je bil civilno upokojen 1. marca 1936,⁸⁴ vendar pa je na Polšniku ostal do avgusta 1938.

Dne 25. julija 1938 je škof Gregorij Rožman za župnijskega upravitelja imenoval Franca Klopčiča, ki pa je na Polšnik prišel šele 1. septembra 1938.⁸⁵ Ostal je do maja 1941, ko so ga Nemci pregnali na Hrvaško.

Patronatna bremena gospostva Grmače

V uvodnem delu smo omenili, da so si do 2. svetovne vojne pri vzdrževanju župnijskih cerkva, nadarbinskih in šolskih objektov ter nakupu njihove opreme stroške delili župnija, patron in gospostva. Način njihove udeležbe so določali na konkurenčnih obravnavah, kjer so se domenili tudi za obliko prispevka. Ta je bil lahko v denarju, lesu, gradbenem materialu, prevozih, tlaki ipd. Gospostvo je pri konkurenčni obravnavi lahko nastopalo ločeno kot patron ali pa kot fevdalni gospod svojih podložnikov na ozemlju neke župnije. V primerih župnij pod njegovim patronatom je gospostvo lahko nastopalo hkrati kot patron in kot fevdalni gospod svojih podložnikov.

Iz povedanega sledi, da je gospostvo Grmače pri konkurenčnih obravnavah glede župnije Polšnik igralo dvojno vlogo: vlogo patrona in fevdalnega gospoda svojih tamkajšnjih podložnikov. V župnijah Hotič, Kolovrat, Šmartno pri Litiji, Primskovo, Vače, Ljubljana – Šentpeter in Moravče, ki jih omenja ohranjeno gradivo v Arhivu Republike Slo-

venije, je nastopalo zgolj kot fevdalni gospod tamkajšnjih podložnikov, torej kot njihov zakoniti zastopnik, ki je bil dolžan poskrbeti, da so se poravnale njihove obveznosti do domače župnije.

Večina arhivskega gradiva gospostva Grmače glede cerkvenih zadev, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, se nanaša na vzdrževanje cerkva in šol v prej omenjenih župnijah. Gospostva so bila namreč vključena v gradnje in vzdrževanje šol zato, ker so bile šole pri nas do leta 1869 župnijske in pod nadzorom Cerkve.

Problem terezijanske reforme šolstva po letu 1774 je bil v pomanjkanju gmotnih sredstev za vzdrževanje učiteljev in šolskih poslopij. Breme njihovega vzdrževanja je bilo prepuščeno župnijam, lokalnim oblastem ter župnijskim patronom. Marsikje je zato pouk potekal kar v mežnariji ali kaplaniji, poučeval pa je cerkovnik ali organist. Pri gradnji šolskih poslopij so se stroški običajno razdelili po naslednjem ključu: ¼ župnija, ¼ gospostva in ½ patron. Bolj intenzivno so začeli graditi nove šole na Kranjskem šele po letu 1850. Deželna vlada si je v tistem obdobju skupaj s škofijo tudi prizadevala za dvig učiteljskih plač.⁸⁶

Gospostvo Grmače in vzdrževanje župnijskih ter šolskih poslopij

Liberga

Deželni urad je gradbenemu mojstru Leopoldu Hofferju leta 1794 odobril plačilo stroškov, ki so v letih 1788 in 1789 nastali pri gradnji cerkvenih in šolskih poslopij po župnijah in lokalnih kaplanijah. Mednje je sodila tudi jožefinska lokalna kaplanija Liberga, ki pa je bila kmalu ukinjena in priključena župniji Šmartno pri Litiji. Če dotična cerkev v tistem času ni imela dovolj lastnega premoženja, je prvo polovico gradbenih stroškov moral nositi patron, drugo polovico pa zemljiška gospostva po številu kmetij. Na podlagi tega načela se je predpostavljalo, da bo na lokalijo Liberga za opravljena gradbena dela prišlo 51 gld 22 kr stroškov, od katerih naj bi jih polovica (25 gld 41 kr) padla na zemljiška gospostva. Svoj delež za pol-kmetijo je gospostvo Grmače moralo nakazati na patronatno gospostvo Stična v osmih dneh.⁸⁷

Šmartno pri Litiji

Gospostvo Slatna je novomeškemu okrožnemu uradu sporočilo, da je bila za potrebe šole odvojena najeta hiša v Šmartnu. Okrožni urad je 4. no-

⁸² Na prezentacijskem dokumentu v slovenščini se je podpisal brez baronskega in plemiškega naziva.

⁸³ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 252, Jernej Kovič škofijskemu ordinariatu, Polšnik, 11. 2. 1934; Rihard Apfaltrern škofijskemu ordinariatu, Dunaj, 17. 3. 1934; Škofijski ordinariat umestitveni dekret za Jerneja Koviča, Ljubljana, 26. 4. 1934, št. 1970.

⁸⁴ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 252, Ministrstvo pravde, Beograd, 3. 2. 1936, št. 11388; Kraljevska banska uprava Dravske banovine škofijskemu ordinariatu, Ljubljana, 8. 4. 1937, št. 10931/1.

⁸⁵ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 252, Kraljevska banska uprava Dravske banovine škofijskemu ordinariatu, Ljubljana, 15. 10. 1938, št. 27036/1/38; Škofijski ordinariat Francu Klopčiču, Ljubljana, 25. 7. 1938, št. 3570; Franc Klopčič škofijskemu ordinariatu, Polšnik, 2. 9. 1938.

⁸⁶ Volčjak, Oris zgodovine šolstva, str. 320, 329–330.

⁸⁷ ARŠ, AS 735, š. 15, B, Liberga lokalija, Okrožni urad gospostvu Grmače, Novo mesto, 25. 1. 1796, št. 318.

vembra 1793 gospostvo Grmače povprašal, če bi bilo pripravljeno konkurirati za nakup imenovane hiše, ki je bila v kraju edina primerna za izvajanje pouka, oziroma za postavitev nove, saj je bila šola v Šmartnu potrebna.⁸⁸ Gospostvo Grmače je nekaj časa premišljevalo, katera od ponujenih opcij bi bila zanj cenejša, saj je v župniji posedovalo kar 30 kmetij s podložniki. Zato je Franc baron Apfaltrer predlagal, naj se rešitev najde v sodelovanju s patronatnim gospostvom Stična ter z gospostvom Višnja Gora in baronom Codellijem, ki sta v župniji prav tako imela svoje podložnike.⁸⁹ Okrožni urad ni želel odložiti postopka konkurenčne porazdelitve stroškov, zato je 21. decembra 1793 gospostvom naročil, naj se v osmih dneh izjasnijo glede svojih prispevkov.⁹⁰

Sola je še naprej ostala v najetih prostorih. Od 1. maja 1815 do 31. oktobra 1816 so stroški najemnine znašali 45 gld. Mizar je za izdelavo šolskih klopi računal 8 gld 44 kr, 6 kubičnih sežnjev drv za ogrevanje pa je stalo 9 gld. Za kritje stroškov najemnine so se ravnali po nemškem šolskem zakoniku. Porazdelili naj bi si jih v enakih delih patron, gospostva in župnija. Za plačilo klopi bi moral poskrbeti patron, stroške kurjave pa naj bi si v enakih delih delila patron in gospostva. Patronatno gospostvo Stična je na posamezne konkurenčne zavezanice porazdelilo stroške. Gospostvo Grmače je za najemnino moralo plačati 2 gld 8 $\frac{3}{4}$ kr, za kurjavo pa 1 gld 7 $\frac{1}{2}$ kr; skupno 3 gld 16 $\frac{1}{4}$ kr. Denar je moralo v osmih dneh nakazati patronatnemu gospostvu Stična.⁹¹ Glede količine drv v naravi se je gospostvo Slatna posvetovalo z Grmačami, saj je nastal problem glede njihove vrednosti v denarju.⁹² Okrajna gosposka in gospostvo Stična je zato Grmače opozorilo, da morajo upoštevati čl. 41 nemškega šolskega zakonika, ki je gospostvom izrecno predpisoval, da so dolžna skrbeti za ogrevanje šolskih prostorov. Litijski nadsodnik je namreč gospostvu nasvetoval oddajo prave količine drv – 3 dunajske kubične sežnje, 1 seženj pa je tedaj veljal 1 gld 30 kr.⁹³ Gospostvo Grmače je bilo pripravljeno prispevati 2 sežnja.⁹⁴ Gospostvo Slatna pa je imelo

vsaj toliko gozda kot Grmače, zato so Grmače od stiške okrajne gosposke zahtevale, naj se enakomerno obremenijo še ostala tri gospostva: Bogenšperk, Slatno in Črni Potok.⁹⁵ Toda stiška gosposka je vztrajala pri prvotni razdelitvi stroškov. Črnemu Potoku naj bi zaradi majhne površine gozda primanjkovalo stelje, ostala gospostva pa naj bi drva še naprej prispevala v naravi.⁹⁶ Oskrbnik Matošič je litijskemu nadsodniku ponovno sporočil, da se Grmače z obremenitvijo ne strinjajo in da so pripravljene prispevati le 2 sežnja.⁹⁷ Novomeški okrožni urad je računal, da bi letno za kurjavo zadostovalo 6 kubičnih sežnjev drv, kolikor je na posamezno učilnico predvideval tudi nemški šolski zakonik. Zato je predlagal, da bi po dvoje gospostev skupaj (Črni Potok in Grmače ter Slatna in Bogenšperk) drva prispevalo izmenjaje vsako drugo leto. Gospostvo Črni Potok naj bi prispevalo v denarju za 3 kubične sežnje drv po krajevni ceni 1 gld 30 kr za seženj. Zavrnitev ali ugovorov, ki jih je grmaško gospostvo naslovilo na nadsodnika in stiško gosposko, naj bi se poslej zaradi sloge in razumevanja vzdržalo. Grmačam je bilo naloženo, da v 24-ih urah po prejemu pisma dostavijo manjkajoči seženj drv in o tem pri nadsodniku pridobijo potrdilo.⁹⁸ Ukori je grmaškega oskrbnika očitno presepetil. Zato je brez dodatnega ugovora nadsodniku sprva nameraval izročiti 4 gld 30 kr, namesto da bi les dostavil iz dominikalnega gozda. Težave naj bi nastale tudi zato, ker je kot uslužbenec šele nastopil svojo službo, gospostvo pa je pred kratkim za gradnjo mostu skupnosti priskrbelo določeno količino lesa. Zato je Matošič zaprosil, da bi smel tretji seženj drv poslati v treh tednih.⁹⁹ Iz povedanega je razvidno, da je takratna oblast dokaj hitro in učinkovito znala urediti plačilno nedisciplino.

Leta 1820 je letna najemnina za učilnico znašala 35 gld, stroški za kurjavo pa so bili predvideni v višini 12 gld. Iz specifikacije obveznosti gospostev, ki jo je naredil upravitelj gospostva Slatna Križman, je razvidna razporeditev stroškov za šmarsko šolo:¹⁰⁰

⁸⁸ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno šola, Okrožni urad gospostvu Grmače, Novo mesto, 4. 11. 1793, št. 4133.

⁸⁹ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno šola, Franc Apfaltrer gospostvu Grmače, Ljubljana, 6. 12. 1793.

⁹⁰ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno šola, Okrožni urad gospostvu Grmače, Novo mesto, 21. 12. 1793.

⁹¹ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno šola, Okrožni urad gospostvu Grmače, Novo mesto, 25. 10. 1816, št. 8056/97.

⁹² ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno šola, Gospostvo Slatna gospostvu Grmače, Slatna, 18. 11. 1816.

⁹³ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno šola, Okrajna gosposka gospostvu Grmače, Stična, 19. 11. 1816, št. 1607.

⁹⁴ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno šola, Gospostvo Grmače litijskemu nadsodniku, Grmače, 22. 11. 1816.

⁹⁵ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno šola, Gospostvo Grmače okrajni gosposki Stična, Grmače, 22. 11. 1816.

⁹⁶ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno šola, Okrajna gosposka gospostvu Grmače, Stična, 25. 11. 1816, št. 1649.

⁹⁷ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno šola, Gospostvo Grmače litijskemu nadsodniku, Grmače, 28. 11. 1816.

⁹⁸ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno šola, Okrožni urad gospostvu Grmače, Novo mesto, 14. 12. 1816, št. 9350/221.

⁹⁹ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno šola, Gospostvo Grmače okrožnemu uradu, Grmače, 26. 12. 1816.

¹⁰⁰ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno šola, Gospostvo Slatna gospostvom litijskega sodnega okraja, Slatna, 23. 11. 1820.

	šolska najemnina		drva		činž	
	gld	kr	gld	kr	gld	kr
Župnijska nadarbina Šmartno	1	40	-	51 ½	2	31 ½
Gospostvi Črni Potok in Selo	3	20	1	43	5	3
Gospostvo Bogenšperk	1	40	-	51 ½	2	31 ½
Gospostvo Grmače	1	40	-	51 ½	2	31 ½
Gospostvo Poganeč	-	-	-	51 ½	-	51 ½
Gospostvo Grbin	1	40	-	-	1	40
Gospostvo Slatna	1	40	-	51 ½	2	31 ½
SKUPAJ	11	40	6	½	17	40 ½

Patronatna gospostva, odvetniške gosposke, okrajna gospostva, cerkvena in krajevna predstojništva je okrožni urad naprosil, naj mu pošljejo svoja mnenja tudi glede zavarovanja šolskih in cerkvenih poslopij.¹⁰¹

Naslednji podatki o obveznostih do šmarske šole so šele iz leta 1839. Gubernijski odlok z dne 13. septembra 1838 je določil razporeditev konkurenčnih stroškov za kritje potreb šole (Trivialschulle) v letih 1835–1837 v višini 80 gld 40 kr. Na patrona in posamezna gospostva v šmarski župniji je odpadlo po 24 gld 28 ½ kr.¹⁰² Stroški so v naslednjem triletju 1838–1840 narasli na 112 gld, kakor je bilo določeno z gubernijskim dekretom 16. julija 1842. Okrajna gosposka Stična je Grmačam odmerila 34 gld 20 kr konkurenčnega prispevka – tangente, 10 gld 50 kr od kmetij in 6 gld 2 kr činža.¹⁰³ Tokrat Grmače niso plačale činža, zato jih je okrajna gosposka pozvala, naj to storijo brez odlašanja v osmih dneh.¹⁰⁴ Opomin je zalegel in denar je bil 17. oktobra že nakazan.¹⁰⁵

Poleg šole je gospostvo Grmače moralo prispevati tudi za šmarsko župnijsko cerkev in župnišče. Okrajna gosposka Stična je 25. marca 1837 od gospostev, ki so imela podložnike v šmarski župniji, zahtevala popis kmetij. Dokumentacijo naj bi potreboval predvsem župnijski urad, konkretno župnik Jožef Burger, ki mu ni bilo povsem natančno znano stanje kmetij in njihova pripadnost gospostvom. Na podlagi popisa so določili njihove konkurenčne prispevke pri gradbenih delih na cerkvi in župnišču.¹⁰⁶ Na njegov poziv je gospostvo Grmače sestavilo seznam svojih podložnikov v šmarski župniji. 12 jih je bilo v Tenetišah, 6 na Jablanici, 4 na

Jelši, po 1 na Roden vrhu in Peči, 5 na Libergi, 6 na Lupinci, 4 na Kostrevnici, 6 v Volčji jami, 3 na Reki, 3 na Zavrstniku in 1 v Litiji. Od njih je gospostvo plačalo 35 gld 5 kr hubnih prispevkov.¹⁰⁷

Leta 1837 so pri stari župnijski cerkvi sv. Martina, ki je stala na mestu sedanje, želeli povišati zvonik in vanj obesiti nove zvonove. Za predvideni projekt so nameravali porabiti sredstva iz Praprotnikove zapuščine. Hkrati so morali urediti v župnišču še stanovanje za drugega kaplana. Deželno glavarstvo je 22. decembra 1836 ukazalo izvesti konkurenčno obravnavo. Novomeški okrožni urad jo je 20. aprila 1837 razpisal za 22. junij 1837, nanjo pa so morali priti pooblaščenči zastopniki gospostev. V primeru odsotnosti je o njihovem prispevku odločala večina prisotnih.¹⁰⁸ Židovje zvonika je bilo poškodovano zaradi zvonjenja in požara, ki je uničil zvonikovo kapo. V kaplanovo stanovanje so nameravali predelati tretjo župnikovo sobo. Da bi se župnišče lahko pokrilo z opečno kritino, je bilo potrebno izdelati močnejše ostrešje, saj se starega ni dalo popraviti. Za načrtovana popravila so predvideli kar 3140 gld 34 kr stroškov, od tega naj bi 1895 gld 49 kr odpadlo na račun župnišča, 834 gld 44 kr na račun zvonika, iz zapuščine Franca Praprotnika pa naj bi namenili 410 gld 1 kr. Nabava novih zvonov je bila stvar župnijske skupnosti. Gospostva naj bi v materialu prispevala za 125 gld 31 kr. Na posamezno gospostvo je prišlo 35 gld 5 kr obveznosti, ki jih je moralo poravnati v osmih dneh. Gospostva so lahko poslala ugovor v 14 dneh.¹⁰⁹ Gospostvo Grmače je 4. junija 1838 pravico do ugovora uporabilo, zato je upravnik Mencinger za-prosil za zaustavitev konkurznega postopka do konca julija.¹¹⁰ Ker se je z gradbenimi deli mudilo, so oblasti gospostvu vljudno sporočile, da zadeve ne

¹⁰¹ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno zavarovanje cerkvenega in šolskega poslopja pred požarom, Okrožni urad okrajnim gospostvom, Novo mesto, 20. 5. 1826, št. 681/15.

¹⁰² ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno šola, Okrožni urad gospostvu Grmače, Novo mesto, 2. 7. 1839, št. 2099.

¹⁰³ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno šola, Okrajna gosposka gospostvu Grmače, Stična, 7. 9. 1842.

¹⁰⁴ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno šola, Okrajna gosposka gospostvu Grmače, Stična, 3. 10. 1842, št. 1394.

¹⁰⁵ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno šola, Gospostvo Grmače okrajni gosposki Stična, Grmače, 17. 10. 1842.

¹⁰⁶ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno župna cerkev in župnišče, Župnijski urad Šmartno gospostvu Grmače, Šmartno, 31. 3. 1837, št. 29/2.

¹⁰⁷ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno župna cerkev in župnišče, Izkaz podložnikov, Grmače, 4. 4. 1837.

¹⁰⁸ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno župna cerkev in župnišče, Okrožni urad gospostvu Grmače, Novo mesto, 20. 4. 1837, št. 3598.

¹⁰⁹ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno župna cerkev in župnišče, Okrožni urad gospostvu Grmače, Novo mesto, 8. 5. 1838, št. 3794.

¹¹⁰ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno župna cerkev in župnišče, Gospostvo Grmače okrožnemu uradu, Grmače, 4. 6. 1838, št. 32.

bodo podaljševali.¹¹¹ Vendar pa je moralo priti nekaj vmes, saj do popravila zvonika očitno ni prišlo. Leta 1847 je predstojništvo župnijske cerkve ponovno želel spraviti v tek popravilo zvonika, ki je pogorel leta 1835. Za 20. julij 1847 je novomeški okrožni urad razpisal konkurenčno obravnavo, ki je za gospostva predvidevala iste prispevke kot 10 let poprej.¹¹²

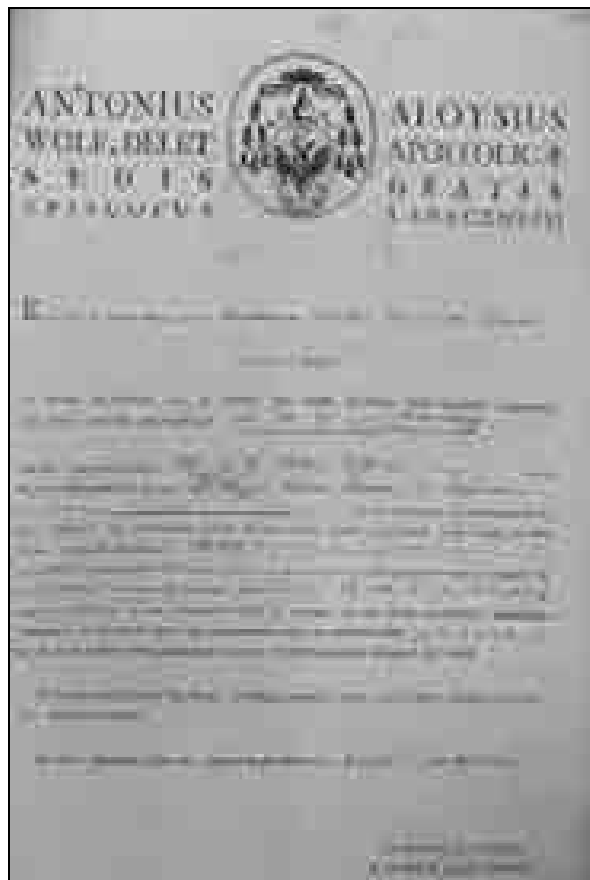
Naj omenimo še eno časopisno notico: posestnik graščine Grmače, visokorodni gospod Rihard baron Apfaltrern, se je leta 1916 zanimal za preureditev kapelice na Pungertu v nagrobni spomenik žrtvam 1. svetovne vojne.¹¹³

Polšnik

Na Polšniku je grmaško gospostvo nastopalo v vlogi patrona. Iz ohranjene dokumentacije je mogoče sklepati, da za potrebe župnije ni bilo radodarno. Omenili smo že njegovo zadržano držo pri gradnji nove župnijske cerkve in šole na začetku 20. stoletja. Je pa tudi res, da potrebe na majhni župniji niso bile tako številne, kot npr. v šmarski. O izvajanju patronatnih dolžnosti oziroma o kritju patronatnih bremen v župniji Polšnik so ohranjeni le nekateri zgodovinski drobci.

Dne 17. februarja 1820 je novomeški okrožni urad gospostvu Grmače naložil, naj uredi zadeve glede 52 gld vrednega volila, kar pa se do srede junija še ni zgodilo.¹¹⁴ Podobno zavarovanje kot v Šmartnu so želeli tudi na Polšniku, saj so pozimi 1825 imeli požar na župnišču in šoli. Patronu župnije ga je v imenu prebivalcev močno nasvetovalo gospostvo Slatna.¹¹⁵

Leta 1839 je gospostvo Grmače odobrilo uporabo 208 gld iz župnijskega premoženja za prekritje zvonika in strelovod.¹¹⁶ Leta 1841 se je gospostvo obrnilo na ordinariat tudi glede postavitve novega velikega oltarja v župnijski cerkvi, za katerega naj bi se porabilo 248 gld iz cerkvenega premoženja. Ordinariat je postavitev odobril.¹¹⁷ Istega leta je župnik Jernej Müller 50 gld iz Miklove in Mlakarjeve

Knezoškof Anton Alojzij Wolf po premestitvi Blaža Lušine za polšniškega župnika po predlogu patrona Alojza barona Apfaltrerja imenuje Jerneja Müllerja.

mašne ustanove porabil za nakup državne obveznice, za kar je dobil soglasje gospostva Grmače.¹¹⁸

Za časa župnika Müllerja se je končala doba fevdalizma. Dne 2. januarja 1849 mu je ordinariat naročil, naj predloži fasijo¹¹⁹ župnijske nadarbine, da bi mu oblasti nakazale predujem kongruie¹²⁰ na račun ukinjenih desetih, tlake in ostalih zemljiških pravic, predvsem urbarialnih dajatev v žitu. Za odškodnino naj bi se obrnil na višja mesta. Tovrstna plačila so se nakazovala iz verskega sklada. Župnijska nadarbina je v tistem času imela 335 gld 36 3/4 kr letnih dohodkov. Letna odškodnina za izgubljene dohodke je znašala 183 gld 19 2/4 kr.¹²¹ Gospostvo Grmače v zadevah, povezanih z zemljiško odvezo, ni omenjeno.

¹¹¹ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno župna cerkev in župnišče, Okrožni urad gospostvu Grmače, Novo mesto, 19. 8. 1838, št. 8053.

¹¹² ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno župna cerkev in župnišče, Okrožni urad gospostvu Grmače, Novo mesto, 31. 5. 1847, št. 6216.

¹¹³ Šmartno pri Litiji. *Domoljub*, 29 (28. 9. 1916), št. 39, str. 514.

¹¹⁴ ARS, AS 735, š. 15, C, Polšnik mašna ustanova, Okrožni urad gospostvu Grmače, Novo mesto, 18. 6. 1820, št. 1079.

¹¹⁵ ARS, AS 735, š. 15, B, Šmartno zavarovanje cerkvenega in šolskega poslopja pred požarom, Gospostvo Slatna gospostvu Grmače, Slatna, 23. 5. 1825.

¹¹⁶ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Gospostvo Grmače knezoškofijskemu ordinariatu, Grmače, 5. 9. 1839.

¹¹⁷ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Knezoškofijski ordinariat guberniju, Ljubljana, 15. 7. 1841.

¹¹⁸ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Knezoškofijski ordinariat guberniju, Ljubljana, 26. 9. 1841.

¹¹⁹ Fasija je bila davčna napoved dohodkov.

¹²⁰ Kongrua so bili župnikovi ali kaplanovi letni dohodki – plača.

¹²¹ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 251, Knezoškofijski ordinariat Jernejju Müllerju, Ljubljana, 2. 1. 1849, št. 4; Državno glavarstvo knezoškofijskemu ordinariatu, Ljubljana, 17. 8. 1852, št. 8014.

Iz let 1847–1848 je v grmaškem fondu ohranjena tudi dokumentacija o mašni ustanovi za pokojno Jedrt Podrenk s Tep. 100 gld je namenila za obletnico z nokturnom in sv. mašo. Denar je bil naložen pri dediču in cerkvenem ključarju Juriju Mandlu, od katerega pa je cerkveno predstojništvo terjalo izplačilo 5% obresti za kritje obletnice. Župnik Jernej Müller se je zavzemal, da bi kapital naložili in vezali v katerega od javnih skladov, obveznico pa bi hranili v župnišču. Seveda je s transakcijo moralo soglašati tudi gospostvo Grmače, ki je skupaj z župnikom in s ključarjema sestavljalo župnijsko cerkveno predstojništvo. V imenu gospostva je zadevo spremljal oskrbnik Josef Schweiger.¹²² Iz kasnejših let je ohranjenih še nekaj dokumentov glede volil za mašne ustanove, pri katerih pa grmaško gospostvo ni sodelovalo.

Ljubljana – stolnica

Iz let 1787 in 1788 sta ohranjeni pobotnici o 4% polletnih, 60 gld vrednih obrestih mašne ustanove Jožefa Leopolda barona Apfaltrerja,¹²³ ki so se izplačale od 3000 gld domestikalnega kapitala. Izplačilo je odobril Franc baron Apfaltrer svojemu bratu Ernestu, ki je bil beneficiat mašnega beneficija Benedikta pl. Dinzlischa na gradu Poganeč, bival pa je tudi v lastni hiši v Ljubljani.¹²⁴ Dvakrat letno je dobil po 46 gld tudi od mašne ustanove Ane Garzarolli, roj. Apfaltrer. Ernest baron Apfaltrer je vmes zbolel, zato izplačila mašnega beneficija, ki ga je pri stolnici ustanovil stric kanonik Jožef Leopold baron Apfaltrer, niso bila popolna, zaradi česar se je pritožil. Za izplačilo denarja je moral stolnemu blagajniku predložiti seznam opravljenih maš. Pomožni škof Jožef Mikolič mu je vljudno odgovoril, da mu zaradi bolezni pripada plačilo 265 maš. Težave so nastale zato, ker Ernest pri sebi ni imel ustanovnega pisma in je zadevo zaostрил okrožni urad.¹²⁵ Mašni dar je tedaj znašal 20 kr za mašo; 265 maš je torej veljalo 88 gld 20 kr.

Ljubljana – Šentpeter

Okrožni urad v Ljubljani je 28. septembra 1821 gospostvo Grmače obvestil, da je do 6. oktobra za postavitev kape na levem zvoniku predmestne župnijske cerkve sv. Petra dolžno prispevati svoj konkurenčni prispevek. Znesek je bil verjetno naveden v odloku okrožnega urada z dne 7. avgusta 1821, št. 5608, ki pa se ni ohranil.¹²⁶

Kolovrat

Z dvornim dekretom z dne 7. februarja 1822 so bila odobrena popravila v kolovratskem župnišču, za katera je pripravil načrt c. kr. dvorni gradbeni svetnik. Predvideni stroški naj bi znašali 1893 gld ½ kr C.M.¹²⁷ Zanje naj bi prispevali patron – gospostvo Stična (pod patronatom kranjskega verskega sklada) 913 gld 27 ½ kr, gospostva za gradbeni material 530 gld 15 kr in župnijska skupnost z ročnim delom in tlako 449 gld 18 kr. Lokalna komisija je seveda dopustila možnost, da se je material prispeval v naravi.

Na koncu dokumenta je seznam naslovnikov, katerim je bil poslan. Odslikava pripadnost podložnikov, ki so jih v župniji Kolovrat imela naslednja gospostva: Grmače, Ponoviče, Brdo pri Lukovici, Mekinje; graščine: Kandršče, Medija, Spodnji Kolovrat, Žgornji Kolovrat, Tuštanj, Žalog pri Moravčah, Krumperk, Dol pri Ljubljani; župniji: Vače in Kamnik, ter Lambergov kanonikar ljubljanskega stolnega kapitlja.¹²⁸ Nazadnje so gospostva in graščine morale prispevati za 513 gld 6 kr v materialu. Na gospostvo Grmače je odpadlo le 17 gld 46 kr prispevka.¹²⁹

Moravče

V skladu z gubernijskim odlokom je ljubljanski okrožni urad za gradnjo novega gospodarskega poslopja deželnoknežje župnije v Moravčah za 23. julij 1821 razpisal krajevno komisijsko obravnavo. Okrajni gosposki Brdo je naročil, naj nanjo povabi vse konkurenčne zavezance in gospostva, ki imajo v moravški župniji podložnike. V primeru odsotnosti jih je morala seznaniti s sklepi.¹³⁰

¹²² ARS, AS 735, š. 15, C, Polšnik mašna ustanova, Okrajno sodišče Brdo pri Lukovici oporoka Jedrt Podrenk, Brdo, 21. 10. 1847; Katedralna prokuratura Nota, Ljubljana, 30. 11. 1847, št. 6015.

¹²³ Kapitularja ljubljanskega stolnega kapitlja sta bila v 18. stoletju tudi dva člana družine Apfaltrer: dr. Karel Jožef baron Apfaltrer (1714/1715–1719) in Jožef Leopold baron Apfaltrer (1735–1758). Slednji je ustanovil pri stolnici Apfaltrerjevo mašno ustanovo, do katere je imel prednostno pravico sorodnik. Ambrožič, *Prošti*, str. 93, 97.

¹²⁴ ARS, AS 735, š. 15, A, Patronatne zadeve, Pobotnica Franca Apfaltrerja, Ljubljana, 1. 11. 1787; Pobotnica Ernesta Apfaltrerja, Ljubljana, 12. 6. 1788.

¹²⁵ ARS, AS 735, š. 15, A, Patronatne zadeve, Jožef Mikolič Ernestu Apfaltrerju, Ljubljana, 7. 2. 1791; Ernest Apfaltrer nadškofijskemu oficiju, Poganeč, 8. 3. 1791.

¹²⁶ ARS, AS 735, š. 15, B, Št. Peter v Ljubljani župna cerkev, Okrožni urad gospostvu Grmače, Ljubljana, 25. 9. 1821, št. 8107; Župnija Polšnik okrožnemu uradu Novo mesto, Polšnik, 16. 1. 1848.

¹²⁷ Conventions-Münze.

¹²⁸ ARS, AS 735, š. 15, B, Kolovrat župnišče, Okrajna gosposka zemljiškim gospostvom, Ponoviče, 6. 4. 1822, št. 354.

¹²⁹ ARS, AS 735, š. 15, B, Kolovrat župnišče, Okrajna gosposka gospostvu Grmače, Ponoviče, 4. 8. 1822, št. 692.

¹³⁰ ARS, AS 735, š. 15, B, Moravče župnišče, Okrajna gosposka gospostvu Grmače, Brdo, 24. 6. 1821, št. 735.

Ljubljanski okrožni urad je 30. septembra 1829 gospostvo Grmače opozoril, naj izvrši plačilo konkurenčnega prispevka pri cerkveni gradnji v Moravčah.¹³¹ Gospostvo se je najprej izgovarjalo, da odločbe ni prejelo, zato je zaprosilo, naj bi se prisilna izvršitev zaustavila. Okrožni urad je 31. oktobra zahteval, naj plačilo nemudoma izvrši. 30 gld ¼ kr vredno obveznost je gospostvo poravnalo novembra.¹³²

V župnišču je župnik Potočnik želel urediti tudi kaplanovo stanovanje, kar bi stalo 283 gld 57 ¼ kr. Gospostvo Grmače je bilo s strani okrajne gosposke Ponoviče naproseno, da bi se 26. aprila 1837 ob 10. uri udeležilo konkurenčne obravnave v župnišču ali pa poslalo svojo izjavo, da se strinja s povračilom stroškov.¹³³

Iz pobotnice, datirane 6. aprila 1832, je razvidno, da je gospostvo Grmače za moravško šolo v letih 1823–1829 ljubljanski okrožni blagajni plačalo 24 kr C.M. založniškega prispevka.¹³⁴ Iz izvlečka porazdelitvenega izkaza stroškov z dne 7. julija 1841 izvemo tudi, da so bila gospostva za potrebe moravške šole za leti 1840 in 1841 dolžna plačati skupaj 90 gld prispevkov. Na Grmače je odpadlo 1 gld 39 kr.¹³⁵ Podoben izvleček o konkurenčnem prispevku za plačilo najemnine šolskih prostorov (učilnice pri Andreju Šlibarju v Moravčah) in za ogrevanje iz leta 1842 pove, da so v ta namen gospostva plačala 45 gld. Grmače so morale plačati 1 gld 34 ½ kr prispevka. Od tega je 1 gld 30 kr šlo na račun kmetije, 4 ½ kr pa je veljal konkurenčni prispevek.¹³⁶ Leta 1846 je bil letni prispevek za šolo 55 gld, gospostvom pa je bila odmerjena tangenta v višini 18 gld 40 kr.¹³⁷

Dne 30. novembra 1842 je okrajna gosposka Zalog pri Moravčah gospostvo Grmače povabila, da se 19. decembra udeleži razpisane konkurenčna obravnave za gradnjo nove šole v Moravčah.¹³⁸

Primskovo

Deželni urad je leta 1825 prejel prošnjo župnijskega vikarja s Primskovega za gradbena dela na cerkvi in župnišču. Stroški so bili knjigovodsko ocenjeni na 866 gld 35 ¼ kr, pavšalno pa naj bi znašali 750 gld M.M.¹³⁹ Patron¹⁴⁰ naj bi prispeval 280 gld 51 ½ kr, gospostva v materialu 469 gld 8 ¼ kr, nekaj je obljubila tudi graščina Podpeč (Gallenstein). Posamezno gospostvo naj bi v denarju prispevalo po 17 gld 42 kr, denar pa naj bi v štirinajstih dneh poslalo na novomeški okrožni urad.¹⁴¹

Okrožni urad je okrajni gosposki Turn pri Podpeči naročil popis kmetij, ki so tudi v primskovski župniji pripadale različnim konkurenčni obravnavi zavezanim gospostvom. Predložiti ga je morala v štirinajstih dneh. Gospostvo Grmače je bilo v znamenju prijateljskega sodelovanja 16. decembra 1825 naproseno, da pripravi podatke o svojih podložnikih v župnijskem vikariatu Primskovo ter jih v predpisani obliki pošlje na okrožni urad.¹⁴² Oskrbnik Grmač Šimnovic je zahtevane podatke poslal že 20. decembra. Ni mu jih bilo težko zbrati, saj naj bi gospostvo v primskovškem vikariatu imelo le tri podložnike, za katere naj bi plačalo 7 gld 59 kr 5 den prispevkov.¹⁴³ Očitno pa se je oskrbnik obotavljal izročiti prispevke na podlagi lažne prijave. Novomeški okrožni urad je brez prizanašanja zahteval denar do 15. marca 1826, da bi se lahko dokončala gradnja novega župnišča.¹⁴⁴ Dne 5. junija 1826 pa so na okrožnem uradu ugotovili, da bi moralo biti grmaških podložnikov več, zato so gospostvu Grmače določili prispevek v višini 19 gld 19 kr, ki naj bi ga plačalo v osmih dneh.¹⁴⁵ Oskrbnik Šimnovic se tokrat ni dolgo obotavljal in je denar poslal ter 24. junija od okrožnega urada zahteval potrdilo o njegovem prejemu.¹⁴⁶

¹³¹ ARS, AS 735, š. 15, B, Moravče župna cerkev, Gospostvo Grmače okrožnemu uradu, Grmače, 15. 10. 1829.

¹³² ARS, AS 735, š. 15, B, Moravče župna cerkev 1829, Okrožni urad gospostvu Grmače, Ljubljana, 30. 9. 1829, št. 10679 in 31. 10. 1829, št. 11602; Gospostvo Grmače okrajni gosposki Brdo, Grmače, 14. 11. 1829.

¹³³ ARS, AS 735, š. 15, B, Moravče župnišče, Okrajna gosposka gospostvu Grmače, Ponoviče, 28. 3. 1837, št. 33.

¹³⁴ ARS, AS 735, š. 15, B, Moravče šola, Pobotnica okrožne blagajne, Ljubljana, 6. 4. 1832.

¹³⁵ ARS, AS 735, š. 15, B, Moravče šola, Okrajni urad gospostvu Grmače, Zalog pri Moravčah, 7. 7. 1841, št. 692.

¹³⁶ ARS, AS 735, š. 15, B, Moravče šola, Okrajni urad gospostvu Grmače, Zalog pri Moravčah, 21. 1. 1842.

¹³⁷ ARS, AS 735, š. 15, B, Moravče šola, Okrajni urad gospostvu Grmače, Zalog pri Moravčah, 11. 12. 1844, št. 4336.

¹³⁸ ARS, AS 735, š. 15, B, Moravče šola, Okrajni urad gospostvu Grmače, Zalog pri Moravčah, 30. 11. 1842, št. 2835/14.

¹³⁹ Metall-Münze.

¹⁴⁰ Patron je bilo gospostvo Stična.

¹⁴¹ ARS, AS 735, š. 15, B, Primskovo župnišče, Okrožni urad gospostvu Grmače, Novo mesto, 29. 7. 1825, št. 6610.

¹⁴² ARS, AS 735, š. 15, B, Primskovo župnišče, Okrajna gosposka gospostvu Grmače, Turn pri Podpeči, 16. 12. 1825, št. 421.

¹⁴³ ARS, AS 735, š. 15, B, Primskovo župnišče, Gospostvo Grmače okrajni gosposki Turn, Grmače, 20. 12. 1825.

¹⁴⁴ ARS, AS 735, š. 15, B, Primskovo župnišče, Okrožni urad gospostvu Grmače, Novo mesto, 25. 1. 1826, št. 581.

¹⁴⁵ ARS, AS 735, š. 15, B, Primskovo župnišče, Okrožni urad gospostvu Grmače, Novo mesto, 5. 6. 1826, št. 4178.

¹⁴⁶ ARS, AS 735, š. 15, B, Primskovo župnišče, Gospostvo Grmače okrožnemu uradu Novo mesto, Grmače, 24. 6. 1826.

Hotič

Revolucionarno leto 1848 je prineslo razpad fevdalnega sistema, v katerega so bile vpete tudi patronatne obveznosti gospostev. Že v tistem času so se jih gospostva želela otresti, saj je z zemljiško odvezo nastopila nova realnost. Zastopnik gospostva Grmače je julija 1848 protestiral proti neupravičenim zahtevam, da bi gospostvo kot konkurenčni zavezanec prispevalo za gradnjo nove šole v Hotiču in za malenkostna popravila župnišča.¹⁴⁷ Zadeva se je vlekla celo leto. Okrajna gosposka Zalog pri Moravčah (Wartenberg) je skladu z ministrskim odlokom novo konkurenčno obravnavo razpisala za 3. julij 1849, nato pa jo prestavila na 10. julij 1849.¹⁴⁸ Tokrat je šlo za gradnjo novega župnišča. Zaradi izgube urbarialnih dajatev so bila gospostva upravičena do odškodnine, zato je bilo potrebno na novo določiti njihove obveznosti. S tem v zvezi je upravnik gospostva Grmače, Josef Schweiger, za konkurenčno obravnavo pripravil posebno izjavo. V njej je zapisal, da so politične oblasti tovrstne dolžnosti prisilno naložile gospostvom po umiku Francozov, zato bi jih morale umakniti ter jim povrniti stare pravice. Pritoževal se je nad slabim gospodarskim položajem gospostev, ki so zaradi zemljiške odveze zapadla v stisko in pomanjkanje. Domnevna odškodnina naj bi gospostva v gospodarskem oziru okrepila v starem položaju, da bi mogla nadaljevati s kritjem patronatnih bremen. Vendar pa je ob tem izrazil svoj dvom in poudaril razliko med vrednostjo odvzetega premoženja in višino morebitne denarne odškodnine. Zato je na koncu izjave zapisal, da gospostvo Grmače ne bo več moglo po starem običaju skrbeti za gradnjo in vzdrževanje bogoslužnih zgradb župnije Hotič.¹⁴⁹

Vače

V Valvasorjevem času sta bila pri župnijski cerkvi sv. Andreja na Vačah dva beneficija: beneficij sv. Mihaela, ki ga je podeljeval cesar, in beneficij Naše Ljube Gospe, ki ga je podeljeval grof Lamberg. V tistem času je bila v cerkvi tudi Apfaltrerjeva nagrobna plošča.¹⁵⁰ Na podlagi spodaj navedenega družinskega izročila in prepisa ustanovne listine lahko upravičeno sklepamo, da sta bila prvotno oba beneficija ustanovljena s strani članov rodbine Apfaltrer.

Beneficij sv. Mihaela je bil prvotno Apfaltrerjev – vsaj tako se je ohranilo v družinskem izročilu, ki ga je deželnemu glavarstvu leta 1794 posredoval Franc baron Apfaltrer. Leta 1442 naj bi beneficij sv. Mihaela ustanovil Jurij Apfaltrer. Ustanovna listina naj bi bila shranjena v arhivu neke prelature. Njen prepis naj bi oče Janez Ignac izročil Žigu grofu Gallenbergu. Čeprav sta ga skupaj z bratom kanonikom Leopoldom iskala, ga nista več našla. Od svojega očeta je tudi slišal, da naj bi rodbina Apfaltrer izgubila prezentacijsko pravico nad beneficijem sv. Mihaela v času protestantizma. V inventarju je pod št. 4 našel tudi podatke o srebrnem pozlačenem kelihu, ki je skupaj s pateno pripadal oltarju sv. Mihaela, imel pa je Apfaltrerjev ščit in grb. Lastnina beneficija pa naj bi bila dva srebrna pozlačena križa iz let 1475 in 1476, ki sta na stalcu imela ščit in grb Andreja Apfaltrerja. Beneficij naj ne bi imel kapitala, saj je bilo čisto zlato pred odkritjem Amerike redko.¹⁵¹

Ob navedbi datacij pravkar omenjenih križev in njunega darovalca takoj opazimo anahronizem. Nedvomno sta spadala k beneficiju Naše Ljube Gospe in ne k beneficiju sv. Mihaela. Dne 25. septembra 1474 je namreč Andrej Apfaltrer, gospodar graščine Lebek, ustanovil beneficij za zgodnjika (zorničarja), ki je bil dolžan za dušni blagor prednikov in bližjih sorodnikov v župnijski cerkvi na Vačah darovati vsak dan zgodnjo mašo. V ustanovni listini je posebno naveden ustanovnik oče Konrad, ki je nameraval ustanoviti mašno ustanovo že za časa Pija II. (1458–1464). Beneficij je bil ustanovljen na čast vsemogočnega Boga, v slavo Kraljice Device in Porodnice Marije in vseh nebeških zborov. Za vzdrževanje »kaplana« je zagotovil tretjino desetine v Dolu, dva dela desetine od železa na Vačah, pa po eno kmetijo »zu Vünna« in na Bregu. Ni pa zagotovil samo dohodkov za vzdrževanje kaplana – zgodnjika, ampak mu je postavil tudi hišo.¹⁵² Prezentacijska pravica za beneficij Naše Ljube Gospe je po protestantski dobi prešla na grofe Lamberge.

Ostali podatki o Apfaltrerjih in njihovih prišpevkih za vaško šolo in cerkev so z začetka 19. stoletja. Za izvajanje šolskega pouka se je na Vačah leta 1815 uredila in najela učilnica. Stroške 193 gld 34 kr je založil župnik Anton Bregant. Patronatno gospostvo Stična je šele leta 1819 po konkurenčni obravnavi prispevalo 130 gld 10 kr, preostanek 63 gld 24 kr pa je padel na gospostva, ki so v župniji imela svoje podložnike. Ljubljanski okrožni urad je gospostvo Grmače terjal, naj v osmih dneh poravna

¹⁴⁷ ARS, AS 735, š. 15, B, Hotič župnišče, Dokument brez naslovnika, Hotič, 13. 7. 1848.

¹⁴⁸ ARS, AS 735, š. 15, B, Hotič župnišče, Okrajna gosposka gospostvu Grmače, Zalog pri Moravčah, 13. 6. 1849, št. 1641 in 24. 6. 1849, št. 1790.

¹⁴⁹ ARS, AS 735, š. 15, B, Hotič župnišče, Izjava gospostva Grmače, Hotič, 10. 7. 1849.

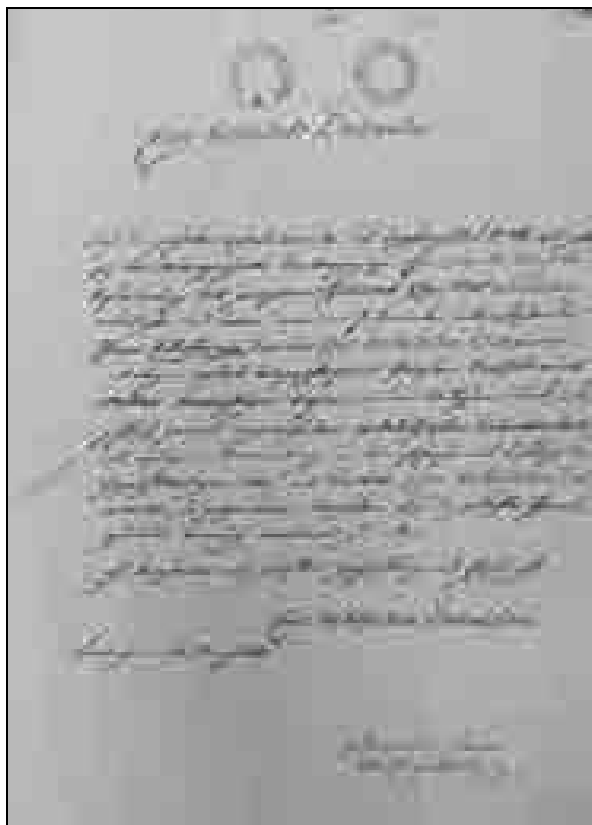
¹⁵⁰ Valvasor, *Die Ehre*, VIII, str. 829.

¹⁵¹ ARS, AS 735, š. 15, A, Patronatne zadeve, Franc Apfaltrer deželnemu glavarstvu, Ljubljana, 14. 3. 1794.

¹⁵² ARS, AS 735, š. 15, D, Beneficiat Vače, Prepis ustanovnega pisma Andreja Apfaltrerja, Ljubljana, 25. 9. 1474.

svoj konkurenčni prispevek v višini 52 $\frac{1}{4}$ kr.¹⁵³ Za triletje 1825–1827 so Grmače okrajni gosposki Ponoviče za šolo plačale 1 gld 13 kr.¹⁵⁴ Leta 1829 je državno knjigovodstvo določilo prispevek 30 gld, ki je bil med patrona, gospostva in župnijo porazdeljen po tretjinah. Okrajna gosposka Ponoviče je Grmače morala ponovno terjati za 13 kr prispevka za najemnico vaške šole.¹⁵⁵ Naslednje leto je grmaški delež znašal 30 $\frac{1}{4}$ kr, okrožni urad pa je za plačilo gospostvo moral ponovno terjati.¹⁵⁶ Leta 1835 je bil grmaški konkurenčni prispevek za plačilo šolske najemnine 14 kr 2 den, za podložne kmetije pa je gospostvo plačalo še 3 gld.¹⁵⁷

Na Vačah je v tistem času službo učitelja opravljal cerkovnik, za katerega so v kaplaniji želeli urediti stanovanje. Župniji je bila naložena gradnja nove kaplanije pa tudi nove šole v vrednosti 1400 gld. Pravzaprav so želeli šolo ločiti od kaplanije, kar pa se ni zgodilo. Obe stavbi so zgradili tako, da sta imeli skupno streho. Deželni urad je načrt odobril, gospostvo Grmače pa je bilo naprošeno, da se o njem izjasni do 20. februarja 1836.¹⁵⁸ Na gospostva je odpadlo 606 gld 25 $\frac{1}{2}$ kr konkurenčne tangente – prispevka. Za podložne kmetije so Grmače morale plačati 13 gld 25 kr.¹⁵⁹ Dne 10. novembra 1841 je gosposka grmaško zamudo plačila morala naznaniti okrožnemu uradu. Vsega skupaj so bili potrebni kar trije opomini, da je bil 6. maja 1842 denar vendarle poslan.¹⁶⁰ Za leti 1842 in 1843 so Grmače za vaško šolo morale prispevati 3 gld od kmetij, 48 gld konkurenčnega prispevka in 21 kr za šolske potrebe.¹⁶¹ Zopet je bil za neplačanih 21 kr potreben opomin. Ob vsem povedanem preseneča plačilna nedisciplina gospostva Grmače, saj je šlo za drobiž.

Patron Alojz baron Apfalter knezoškofu Wolfu za novega polšniškega župnika predlaga Jerneja Müllerja.

Kaj dosti bolje ni bilo niti s prispevki za vaško cerkev in župnišče. V župniji Vače je grmaško gospostvo imelo 11 podložnikov; po 1 na Vrhu in Zvarovljah, po 2 v Cvetežu in Hotiču ter 5 v Cirkušah. Za 22. julij 1828 je bila razpisana konkurenčna obravnava za gradnjo novega župnišča in gospodarskega poslopja. Na njej so se gospostva morala izjasniti, ali bodo prispevala v materialu ali v denarju. Ker do dogovora očitno ni prišlo, je bila za 24. maj 1830 razpisana nova obravnava, potem pa za 11. junij še ena.¹⁶² Stroški gospostev naj bi znašali 502 gld 52 $\frac{1}{2}$ kr, na Grmače pa naj bi odpadlo 11 gld 49 kr plus 3 gld za podložne kmetije.¹⁶³ Gospostvo je svoje obveznosti poravnalo 7. decembra 1830. Zapletov pa še ni bilo konec. Gospostvo Medija se je pritožilo, da v vaški župniji nima 7 $\frac{1}{2}$ kmetije, pač pa le 1 $\frac{1}{4}$ kmetije. Zato je okrajna gosposka Ponoviče morala med gospostva

¹⁵³ ARS, AS 735, š. 15, B, Vače šola, Okrožni urad gospostvu Grmače, Ljubljana, 28. 10. 1819, št. 8069.

¹⁵⁴ ARS, AS 735, š. 15, B, Vače šola, Gospostvo Grmače okrožnemu uradu Ljubljana, Grmače, 29. 12. 1828.

¹⁵⁵ ARS, AS 735, š. 15, B, Vače šola, Okrožni urad gospostvu Grmače, Ljubljana, 17. 12. 1829, št. 13703; Okrajna gosposka gospostvu Grmače, Ponoviče, 10. 8. 1830, št. 1000.

¹⁵⁶ ARS, AS 735, š. 15, B, Vače šola, Okrožni urad gospostvu Grmače, Ljubljana, 17. 4. 1832, št. 3628.

¹⁵⁷ ARS, AS 735, š. 15, B, Vače šola, Okrajna gosposka repartitija za gospostvo Grmače, Ponoviče, 15. 5. 1835.

¹⁵⁸ ARS, AS 735, š. 15, B, Vače župnišče, Okrožni urad gospostvu Grmače, Ljubljana, 21. 1. 1836, št. 655.

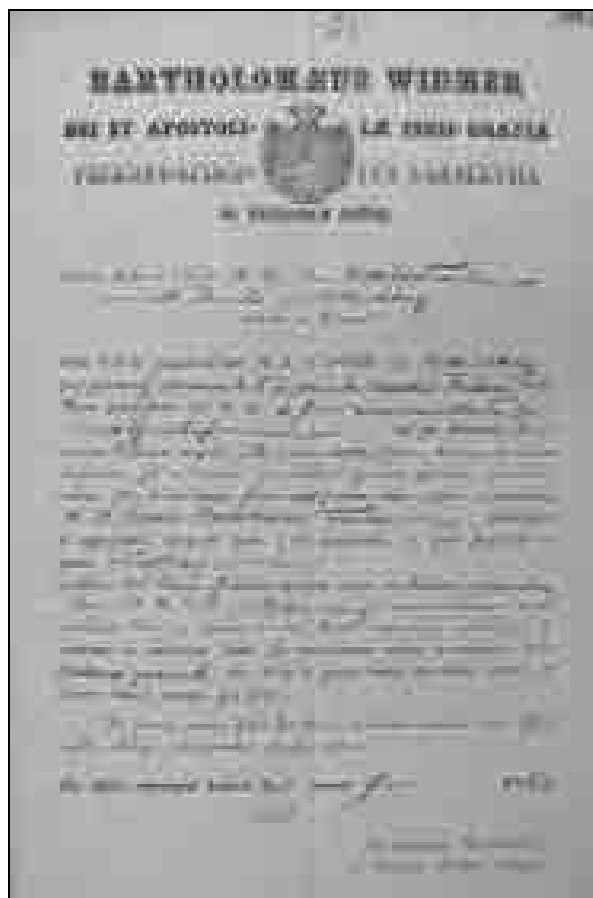
¹⁵⁹ ARS, AS 735, š. 15, B, Vače šola, Okrajna gosposka reparticijski izvleček za gospostvo Grmače, Zalog pri Moravčah, 10. 7. 1841.

¹⁶⁰ ARS, AS 735, š. 15, B, Vače šola, Okrajna gosposka reparticijski izvleček za gospostvo Grmače, Zalog pri Moravčah, 10. 11. 1841, št. 1331; 18. 3. 1842, št. 1331/841; 16. 5. 1842, št. 1191/12.

¹⁶¹ ARS, AS 735, š. 15, B, Vače šola, Okrajna gosposka reparticijski izvleček za gospostvo Grmače, Zalog pri Moravčah, 26. 3. 1843.

¹⁶² ARS, AS 735, š. 15, B, Vače župnišče, Okrožni urad gospostvu Grmače, Ljubljana, 2. 7. 1828, št. 6335; Okrajna gosposka gospostvu Grmače, Ponoviče, 17. 5. 1830, št. 686; 7. 6. 1830, št. 771.

¹⁶³ ARS, AS 735, š. 15, B, Vače župnišče, Okrajna gosposka gospostvu Grmače, Ponoviče, 5. 8. 1830, št. 1080; Okrožni urad gospostvu Grmače, Ljubljana, 19. 10. 1830.

Knezoškof Jernej Vidmar po resignaciji Jerneja Müllerja za polšniškega župnika po predlogu patronatnega gospostva Grmače imenuje Mateja Tavčarja.

na novo porazdeliti stroške, kar je pomenilo, da so Grmače morale naknadno doplačati še 35 ¼ kr.¹⁶⁴

Leta 1834 je pogorelo cerkveno ostrešje, zato je bilo potrebno zagotoviti zasilno streho. Material naj bi stal 107 gld 33 kr, tako da bi na posamezno gospostvo odpadlo 2 gld 43 kr prispevka, ki naj bi ga v štirinajstih dneh nakazali okrajni gosposki Ponoviče. Tokrat se je oskrbnik Mencinger podvzval in prispevek takoj plačal.¹⁶⁵ O nadaljevanju zadeve dokumentacija ni ohranjena. Naj dodamo, da je poleg cerkve na Vačah takrat zgorelo tudi 28 hiš. Po požaru so sicer cerkev popravili, vendar pa popravilo cerkvi ni dalo prave trdnosti. Staro cerkev so podrli leta 1843 in na istem mestu postavili novo, ki ima glavni vhod iz obratne strani kakor prejšnja. Od stare cerkve je ostal zvonik. Nova cerkev je bila dozidana in blagoslovljena leta 1844. Posvetil jo je knezoškof Anton Alojzij Wolf na četrto pobinkoštno leta 1845.

¹⁶⁴ ARS, AS 735, š. 15, B, Vače župnišče, Okrajna gosposka gospostvu Grmače, Ponoviče, 16. 10. 1831, št. 1809.

¹⁶⁵ ARS, AS 735, š. 15, B, Vače župnišče, Okrožni urad gospostvu Grmače, Ljubljana, 3. 6. 1835, št. 6202; Gospostvo Grmače okrajni gosposki Ponoviče, Grmače, 27. 6. 1835, št. 53.

Še isto leto so začeli z deli na zvoniku, ki so ga povišali, saj je nova cerkev znatno višja od stare.

Odkup patronatnih pravic in bremen gospostva Grmače

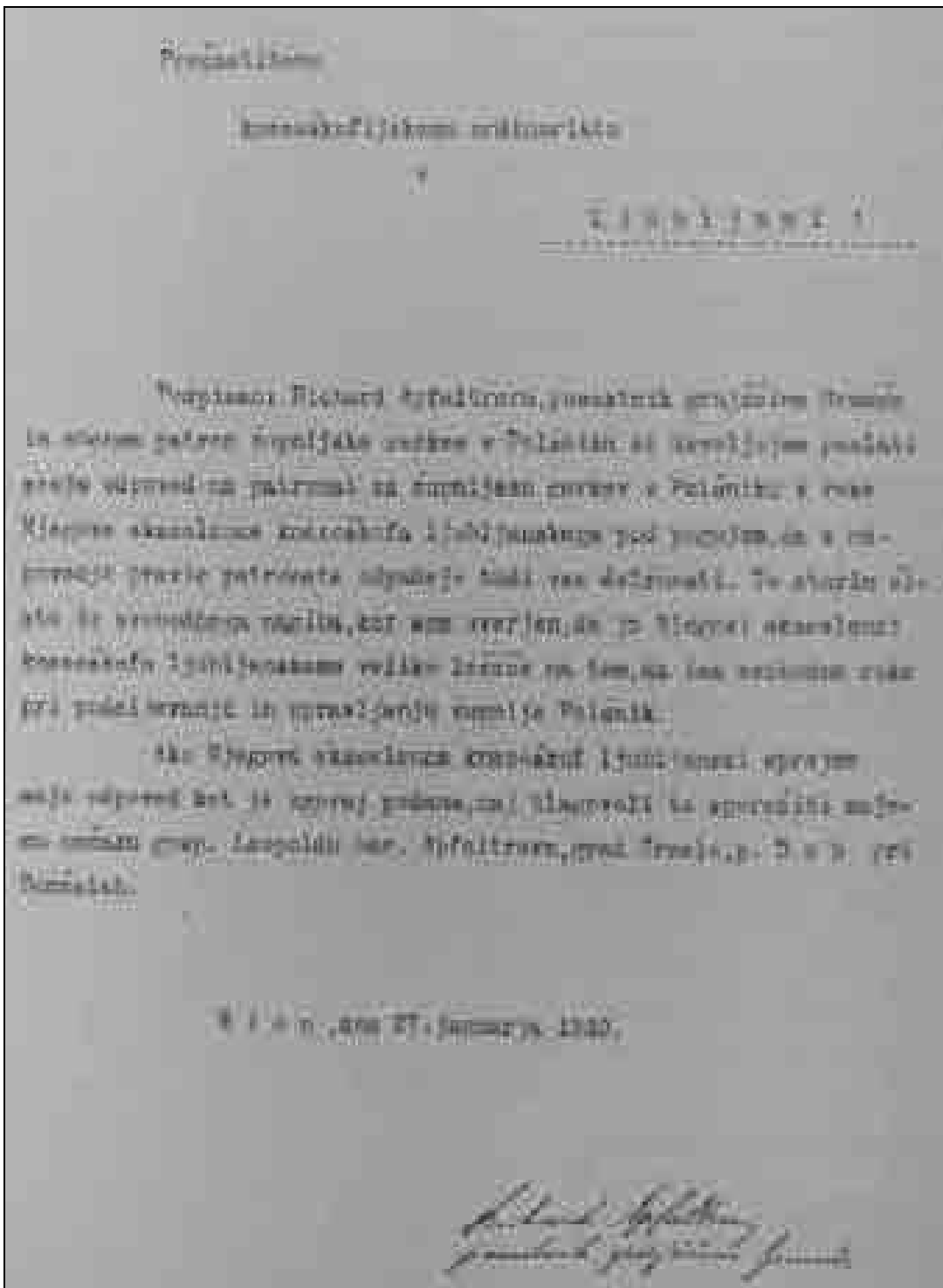
Dne 27. januarja 1940 je zadnji lastnik graščine Grmače Rihard Apfaltrern škofu Rožmanu poslal svojo odpoved patronatu na župnijo Polšnik pod pogojem, da z odpovedjo patronatnih pravic odpadejo tudi vse dolžnosti. To naj bi storil iz svobodnega nagiba, ker je bil prepričan, da je škofu veliko do tega, da ima pri podeljevanju in upravljanju župnije svobodne roke.¹⁶⁶ S škofije so mu sporočili, da je patronat združen s pravicami in z dolžnostmi: »Patronova dolžnost je, da po zakonitih predpisih prispeva ob konkurenci svoj delež za cerkev ali nadarbinska poslopja. Te dolžnosti škof[ijski] ordinariat patrona ne more oprostiti, mogoč je le primer, da se patron odkupi bremen z enkratnim zneskom, ki bi znašal za Polšnik 10.000 din.«¹⁶⁷ Patrona so pozvali, naj se izjasni glede predlaganega zneska, ki bi služil kot sklad za vzdrževanje župnijske cerkve in nadarbinskih poslopij. O odkupu patronata bi morali napraviti tudi posebno pogodbo. Ordinariat je zaprosil bansko upravo v Litiji, naj se tudi sama izjasni glede predloga. Zadeva se leta 1940 ni razrešila. Dekanijski urad Šmartno pri Litiji je župnijskemu uradu Polšnik 31. decembra 1940 sporočil, »da se hoče patron Apfaltrern iznebiti patronstva. Zato bo moral plačati nadarbini in ž[upnijski] cerkvi 10.000 din.« Za ta denar naj bi se kupila nepremičnina. Župnijski upravitelj Franc Klopčič je bil mnenja, da bi za ta znesek na Polšniku težko kupil zemljo. »Nadarbina ima sama zemlje preveč in jo niti v najem ne morem dati,« je zapisal. Zato je predlagal, da bi se popravili nadarbinsko poslopje, cerkveni paramenti, orgle in krstni kamen.¹⁶⁸ Gospodarski svet škofijske kurije pa je na seji 25. januarja 1941 sprejel naslednji sklep: »Ker je treba tangento patronata ob posameznih popravilih in posebej ob konkurenčnih obravnavah porabiti za določena popravila, je nemogoče odkupnino naenkrat porabiti. Najboljše je, če župnijski urad na Polšniku kupi za odškodnino kakšno gozdno parcelo, ki bo od časa do časa prinašala za popravila dosedanjo patronatno tangento.«¹⁶⁹ Razrešitev zadeve je onemogočila nemška okupacija, ki je botrovala tudi koncu starodavnega patronata Apfaltrerevega gospostva Grmače nad župnijo Polšnik.

¹⁶⁶ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 252, Rihard Apfaltrern škofijskemu ordinariatu, Dunaj, 27. 1. 1941.

¹⁶⁷ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 252, Škofijski ordinariat Rihardu Apfaltrernu, Ljubljana, 31. 1. 1940, št. 602.

¹⁶⁸ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 252, Župnijski urad škofijskemu ordinariatu, Polšnik, 18. 1. 1941, št. 12.

¹⁶⁹ NŠAL, ŠAL, Župnije, š. 252, Škofijski ordinariat banski upravi, Ljubljana, 19. 2. 1940, št. 602; Gospodarski svet škofijskemu ordinariatu, Ljubljana, 26. 1. 1941.

Patron Ribard Apfaltrern sporoča škofijskemu ordinariatu svojo odpoved patronatu nad župnijo Polšnik.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- ARS – Arhiv Republike Slovenije
AS 735 – Gospostvo Grmače (1582–1862), š. 15, Ecclesiastica A, B, C, D.
NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
NŠAL 572 – Žapuščine, Franc Pokorn, š. 379.
ŠAL – Škofijski arhiv Ljubljana
Župnije, š. 251, 252, Polšnik 1767–1869 in 1871–1960.

LITERATURA

- Ambrožič, Matjaž: Prošti, dekani in kanoniki ljubljanskega stolnega kapitlja. *Stolnica sv. Nikolaja v Ljubljani 1707* (ur. Metod Benedik). Ljubljana : Stolna župnija sv. Nikolaja, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti, Društvo Mohorjeva družba, 2008, str. 85–103.
- Ambrožič, Matjaž: Ustanovitve zasebnih kanonikatov ljubljanskega stolnega kapitlja. *Stolnica sv. Nikolaja v Ljubljani 1707* (ur. Metod Benedik). Ljubljana : Stolna župnija sv. Nikolaja, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti, Društvo Mohorjeva družba, 2008, str. 48–84.
- Baraga, France: Kapiteljski arhiv Novo mesto. Regesti listin in popis gradiva. *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 17, 1995.
- Catalogus cleri tum saecularis tum regularis nec non parochiarum & beneficiorum dioecesis Labacensis ineunte anno 1880 in 1905*. Labaci, 1880 in 1905.
- Corpus Iuris Canonici*. Romae, 1917.
- Dolinar, France M.: *Prošti novomeškega kapitlja 1493–1993*. Novo mesto : Dolenjska založba, 1993.
- Enchiridion dei Concordati. Due secoli di storia dei rapporti Chiesa-stato* (ur. Erminio Lora). Bologna : Edizioni Dehoniane, 2003.
- Koblar, Anton: Drobtinice iz furlanskih arhivov. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, 2, 1892, str. 30–92; 3, 1893, 101–109; 4, 1894, 16.
- Kušej, Rado: *Cerkveno pravo katoliške cerkve s posebnim ozirom na razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev*. Ljubljana : Založba juridične fakultete, 1927.
- Letopis Cerkve na Slovenskem 2000*. Ljubljana : Nadškofija Ljubljana, 2000.
- Pokorn, Frančišek: *Besnica pri Kranju. Prispevek k zgodovini župnij ljubljanske škofije*. Ljubljana : Knezoškofijski ordinariat ljubljanski, 1909.
- Pokorn, Frančišek: *Šematizem duhovnikov in duhovnij v ljubljanski nadškofiji l. 1788*. Ljubljana : Knezoškofijski ordinariat ljubljanski, 1908.

- Preinfalk, Miha: Rodbina Apfaltrer : plemiške rodbine na Slovenskem. *Gea*, 18, 2008, št. 11, str. 66–69.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, Ljubljana : DZS, 1982.
- Steklasa, Ivan: *Zgodovina župnije Šent Rupert na Dolenjskem*. Ljubljana : samozaložba, 1913.
- Šmartno pri Litiji. *Domoljub*, 28. 9. 1916, št. 39, str. 514.
- Valvasor, Johann W.: *Die Ehre des Herzogthums Krain*. Buch VIII, XI. Laybach–Nürnberg, 1689.
- Volčjak, Jure: Oris zgodovine šolstva v Preddvoru do konca 1. svetovne vojne. *Kronika*, 53, 2005, 319–350.
- Wahrmund, Ludwig: *Das Kirchenpatronatrecht und seine Entwicklung in Oesterreich*. Bd. II. Wien, 1896.
- Zakonik ljubljanske škofije*. Ljubljana : Škofijski ordinariat, 1940.

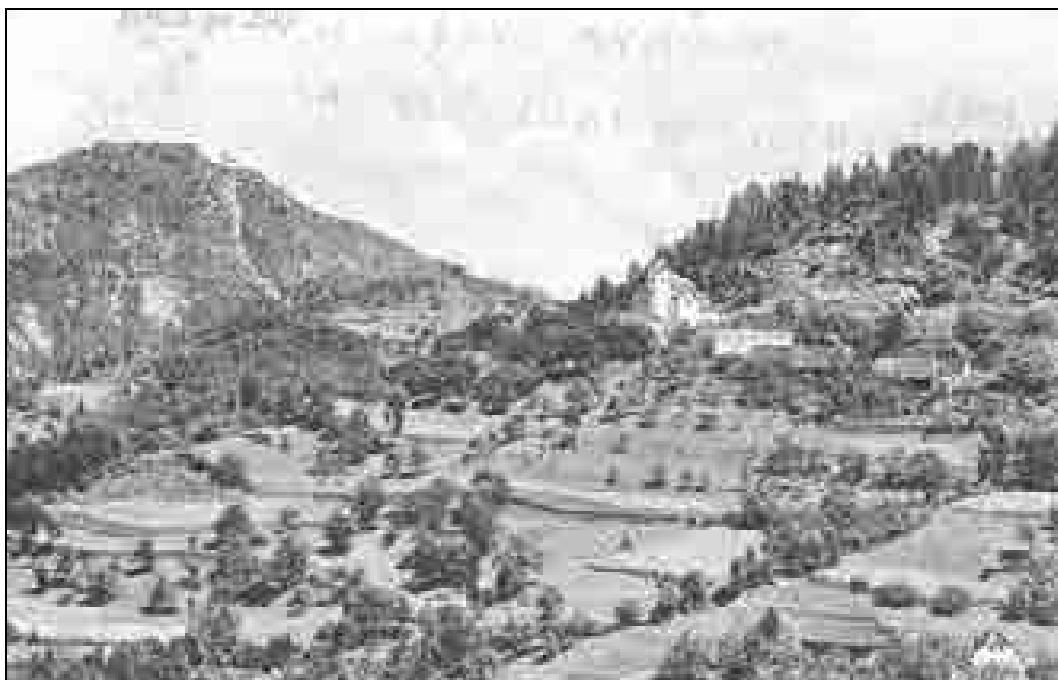
S U M M A R Y

Rights and obligations of patronage of the Grmače/Grünhof seignory

Patronage arose from the former property right related to proprietary churches and benefices. The patron was allowed to propose i.e. present a cleric to whom a church or benefice would be granted under his patronage, but the proposed cleric was to be nominated and appointed by the ecclesiastical authority, usually the local bishop. The case of the Grmače seignory involved the longest continuous private patronage in Carniola or even the entire territory of the present-day Slovenia, which the Apfaltrer family exercised from 1286 to 1941. The rights and obligations of patronage related to the head of the family who was usually the owner of the Grmače seignory. The discussion makes mention of all known Polšnik parish priests presented by the Apfaltrer patrons. Originally, the right of presentation was exercised by the Šentrupert parish priest and after the parish was incorporated into the collegiate chapter of Novo mesto by the local provost. After the Parish of Polšnik passed from the Archdiocese of Gorizia to the Archdiocese of Ljubljana in 1787, presentations of parish priests were negotiated between the head of the Apfaltrer family and the Prince-Archbishopric ordinariate.

Until World War II the costs of maintenance of parish churches, sinecures and school facilities, as well as the costs of the purchase of pertaining equipment were divided among the parish, patron and seignories. Their participation was defined at competition discussions where they would also agree on appropriate forms of contributions. A seignory had the right to make a separate presentation as a patron or a feudal lord of his serfs in the territory of a parish. The Grmače seignory had a double role in competition discussions in the Polšnik parish – that of a patron and that of a feudal lord of local serfs. In the parishes of Hotič, Kolovrat, Šmartno pri Litiji, Primskovo, Vače, Ljubljana–Šentpeter and Moravče the Grmače seignory appeared only in the role of a feudal lord of local serfs, hence in the role of their legal repre-

sentative with the responsibility of settling their obligations to the local parish. As evident from the preserved documents, the Grmače seignory had no ear for the needs of the local parishes. There are only a few and fragmentary historical records on the fulfilment of patron's obligations or the settlement of patron's burdens in the Parish of Polšnik. On 27 January 1940 the last owner of the Grmače mansion, Baron Richard Apfaltrer, sent his resignation from the patronage over the Parish of Polšnik to Bishop Gregorij Rožman under the condition that the resignation would also relieve him of all pertaining obligations. The settlement was delayed by the German occupation, which also put an early end to the patronage of the Apfaltrers' Grmače seignory over the Parish of Polšnik.

Polšnik na razglednici, odposlani leta 1910 (Brilej, Spomin na Litijo, str. 103).